

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SSCB’NİN DAĞILMASINDAN SONRA AZERBAYCAN VE
TÜRKMENİSTAN’IN HAZAR ENERJİ POLİTİKASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Leyla TAGANOVA

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Sibel AKGÜN

MAYIS – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

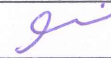
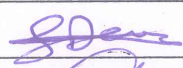
**SSCB’NİN DAĞILMASINDAN SONRA AZERBAYCAN VE
TÜRKMENİSTAN’IN HAZAR ENERJİ POLİTİKASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Leyla TAGANOVA

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

“Bu tez 29.05.2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç. Dr. Sibel Akçın	Başarılı,	
Prof. Dr. G. Saynur Derman	Başarılı	
Doç. Dr. Nihal Söktürk	Başarılı	

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Leyla Taganova
Öğrenci Numarası	:	1560Y07018
Enstitü Anabilim Dalı	:	Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı	:	
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	SSCB'nin Dağılması Sonrasında Sonra Azerbaycan ve Türkenistan'ın Hazar Enerji Politikası
Benzerlik Oranı	:	%14

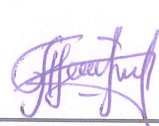
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

 14/05/2019
Öğrenci İmza

☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

 14/05/2019
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Sibel Akgün

Tarih:14.05.2019

İmza:

☐KABUL EDİLMİŞTİR

☐REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
TABLO LİSTESİ.....	iv
HARİTA LİSTESİ.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: SSCB’NİN DAĞILIŞ SONRASI HAZAR’IN STATÜSÜ.....	4
1.1 Hazar Enerji Kaynakları.....	5
1.2 Hazar’ın Hukuk Statüsü.....	11
1.2.1 Hazar’ın Göl Olarak Değerlendirilmesi.....	12
1.2.2 Hazar’ın Deniz Olarak Değerlendirilmesi.....	12
1.2.3 Hazar’ın Özel Su Havzası Olarak Değerlendirilmesi.....	13
1.2.4 Kıyıdaş Devletlerin Yaklaşımı.....	14
1.2.4.1 Rusya.....	14
1.2.4.2 İran.....	16
1.2.4.3 Kazakistan.....	17
1.2.4.4 Azerbaycan.....	18
1.2.4.5 Türkmenistan.....	19
1.2.5 Hazar’ın Hukuki Statüsünde Son Durum.....	20
BÖLÜM 2: AZERBAYCAN’IN HAZAR ENERJİ POLİTİKASI.....	22
2.1 Enerji Kaynakları Ve Önemi.....	23
2.1.1 Petrol Enerji Kaynakları.....	26

2.1.1.1 Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı.....	31
2.1.1.2 Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı.....	32
2.1.1.3 Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı.....	33
2.1.2 Doğalgaz Enerji Kaynakları.....	37
2.1.2.1 Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı.....	39
2.1.2.2 Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP).....	40
BÖLÜM 3: TÜRKMENİSTAN’IN HAZAR ENERJİ POLİTİKASI.....	43
3.1 Petrol Enerji Kaynakları.....	49
3.2 Doğalgaz Enerji Kaynakları.....	53
3.2.1 Doğalgaz Boru Hattı.....	56
3.2.1.1 Orta Asya-Merkez Doğalgaz Boru Hattı.....	57
3.2.1.2 Türkmenistan-İran Doğalgaz Boru Hattı.....	60
3.2.1.3 Orta Asya-Çin Doğalgaz Boru Hattı.....	62
3.2.1.4 TAPİ Doğalgaz Boru Hattı.....	63
SONUÇ.....	66
KAYNAKÇA.....	69
ÖZGEÇMİŞ.....	73

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÇG	: Azeri-Çıralı-Güneşli
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMDHS	: Birleşmiş Devletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BP	: British Petroluem
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı
CNPC	: China National Petroleum Corporation
EİA	: U.S Energy Information Administration
KPO	: Karachaganak Petroleum Operating
NCOC	: Kuzey Hazar Operasyonu Şirketi
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
TAP	: Trans Adriyatik Boru Hattı
TAPİ	: Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğalgaz Boru Hattı

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : Orta Asya Devletlerinin Petrol Kaynakları.....	6
Tablo 2 : Orta Asya Doğalgaz Kaynakları.....	7
Tablo 3 : Azerbaycan Yatakları Anlaşmaları.....	28
Tablo 4 : BTC Boru Hattı.....	36
Tablo 5 : Azerbaycan'ın Yıllık Doğalgaz Üretimi.....	38
Tablo 6: Türkmenistan'ın Güney Hazar Bölgesindeki Petrol ve Doğalgaz Yatakları.....	44
Tablo 7 : Amuderya Petrol ve Doğalgaz Yatakları.....	46
Tablo 8 : Türkmenistan'ın SSCB Dönemi Petrol Üretimi.....	50
Tablo 9 : Türkmenistan'da Kanıtlanmış Petrol Rezervi.....	50
Tablo 10: Türkmenistan'ın Petrol Üretimi ve Tüketimi.....	51
Tablo 11: Türkmenistan'ın Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervi.....	54
Tablo 12: Türkmenistan'ın Doğalgaz Üretimi ve Tüketimi.....	54
Tablo 13: Orta Asya – Merkez Doğalgaz Boru Hattında Türkmenistan'ın Yıllık İhracatı.....	59
Tablo 14: Orta Asya -Çin Doğalgaz Boru Hattıyla İhracatı.....	63

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Hazar Denizi ve Kıyıdaş Ülkeleri.....	5
Harita 2: Hazar'ın Paylaşımı.....	11
Harita 3: BTC Petrol Boru Hattı.....	33
Harita 4: TANAP Doğalgaz Boru Hattının Güzergahı.....	40
Harita 5: Orta Asya – Merkez Doğalgaz Boru Hattı.....	58
Harita 6: Türkmenistan – İran Doğalgaz Boru Hattı.....	61
Harita 7: Orta Asya – Çin Doğalgaz Boru Hattı.....	62

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: SSCB'nin Dağılmasında Sonra Azerbaycan ve Türkmenistan'ın Hazar enerji Politikası			
Tezin Yazarı: Leyla Taganova		Danışman: Doç.Dr. Sibel Akgün	
Kabul Tarihi: 29 Mayıs 2019		Sayfa Sayısı: vii + 73	
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler			
Sovyet Rusya dönemi Hazar denizi Sovyet Rusya ve İran'ın kontrolü altındaydı ve yıllarca bu bölgedeki zenginlikleri kullanmıştır. Bu konu 1990 sonrası Sovyet Birliği'nin dağılmasıyla Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan tarafından paylaşılmasıyla Rusya'nın Hazar bölgesinde eski kontrolünü devam ettirme çabası, İran'ın bu bölgenin eşit şekilde paylaşılması isteği, diğer yeni bağımsız olan devletlerin bölgede söz sahibi olma çabası ve bu iki devletin hazar enerji politikasını içermektedir. Bu konunun içerisinde Hazar enerji kaynaklarının önemi ve diğer devletlerin yaklaşımı yer almaktadır. Sovyet Birliği'nin dağılmasından sonra Hazar enerji kaynağın öneminin artmasıyla bölgede yeni bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ve Türkmenistan'ın rolünü ve çıkarlarını incelenmektedir. 1990 sonrası Hazar havzasında çıkan sorunlar ve bu devletlerin farklı dönemlerde tutumlarının değişmesi ve buna yol açan sebepleri değerlendirilmektir. Kıyıdaş devletlerin Hazar enerji kaynaklarını batı ve doğu devletlerine aktarma konusunda bölge dışı devletlerin rekabetini, politik yaklaşımlarını ve devletlerin görüşlerini incelemektedir. Azerbaycan ve Türkmenistan'da hazar enerjisi üzerinde hazırlanan bazı projelerin gerçekleştirilmemesinin ve devletlerin arasındaki sorunların çözülmemesinin sebepleri ve devletlerin enerji politikasını etkileyen faktörleri incelemektir. Tez 1990 sonrası Hazar'ın durumu, günümüze kadar Azerbaycan ve Türkmenistan devletlerin enerji politikası ve diğer devletlerin yaklaşımını içermektedir. İki devletin ekonomisinin enerji sektörüne bağımlılığı günümüze kadar devam etmektedir.			
Anahtar Kelimeler: Sovyet Birliği, Hazar'ın Statüsü, Türkmenistan, Azerbaycan			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	✓	Ph.D.	
Title of Thesis: After The Collapse Of Soviet Union Azerbaijan and Turkmenistan's Hazar Energy Politics			
Author of Thesis: Leyla Taganova Supervisor: Assoc.Prof. Sibel Akgün			
Accepted Date: 29 May 2019		Number of Pages: vii + 73	
Department: International relations			
The Soviet Russian era the Caspian Sea was under the control of Soviet Russia and Iran, and for many years they used riches of this region. This issue includes after 1990 the dissolution of Soviet Union when it was shared by Russia, Iran, Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan the efforts of Russia to continue its former control in the Caspian region, Iran's desire for equal sharing in this region, the efforts of other new independent countries to have a voice in the region and these two countries Caspian energy policies. In this subject, the importance of Caspian energy sources and the approach of other countries are included. After the collapse of Soviet Union the importance of the Caspian energy source and role and interests of Azerbaijan and Turkmenistan in the region are examined. After 1990, the problems in the Caspian basin and the change of attitudes of these states in different periods and the reasons leading to this are evaluated. It examines the competition and political approaches of offshore states in transferring Caspian energy resources to the western and eastern states of the Caspian states. The aim of this course is to examine the reasons for not carrying out some projects on Caspian energy in Azerbaijan and Turkmenistan, and not solved problems between the states and the factors affecting the energy policy of the states. Thesis the situation of the Caspian after 1990, includes the energy policies of Azerbaijan and Turkmenistan and the approach of other states to the present day. The dependence of the economy of the two states on the energy sector continues to this day.			
Keywords: Soviet Union, Status of Caspian Sea, Turkmenistan, Azerbaijan			

GİRİŞ

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Hazar enerji kaynaklarının önemi artarak dünyanın dikkatini üzerine çekmiştir. Orta Asya devletlerinin bağımsızlığını ilan etmesiyle jeostratejik, yeraltı zenginlikleri, ekonomik açısı öneminden daha çok bu bölgeye eski Sovyet Rusya'nın yerini almak ve Orta Asya devletlerine hakim olmak için yeni bir rekabetin başlangıcına yol açtı.

Azerbaycan devleti kanıtlanmış petrol rezerviyle, Türkmenistan ise doğalgaz rezerviyle devletlerin ve yabancı şirketlerin ilgisini çekmektedir. İki devlet bağımsızlığını kazandıktan sonra sahip oldukları enerji kaynaklarını dünya pazarına çıkarmanın zorluklarıyla karşılaşmıştır. İki devlet de Rusya'ya bağımlılığı azaltmak için alternatif yolları aramıştır.

1991 yılında bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya ülkeleri Hazar'ın kaynaklarını kullanılması için yabancı şirketlerle anlaşma yapmasıyla Hazar'ın hukuk statüsü sorunu ortaya çıktı. SSCB döneminde Hazar'ı Rusya ve İran tarafından kullanılmaktaydı fakat 1991 yılından sonra Hazar'ı beş devlet arasında paylaşımı meselesi gündeme geldi. Hazar'ın hukuk statüsü kıyıdaş devletlerin Hazar enerji kaynaklarını kullanımını etkileyen en önemli faktördür.

SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya devletlerin enerji kaynaklarına AB, ABD, Çin ve büyük yabancı şirketlerin ilgi odağı olmuştur. Büyük devletlerin enerji talebinin her geçen yıl artması ve alternatif yollarla ihtiyacını gidermeye çalışmaktadır. Enerji tüketiminde dünyada ilk sıralarda olan AB devletleri enerji ihtiyacını gidermekte Rusya'ya bağımlılığını azaltmak istemesinden AB devletleri Orta Asya'ya yönelmeye çalışmaktadır. Orta Asya'da yeni bir rekabet başlayarak güçlü devletlerin çıkarlarından dolayı Orta Asya bölgesinde değişikliklere yol açmaktadır.

Tezin Konusu

Tez konusu 1990 yılı sonrasından günümüze kadar Azerbaycan ve Türkmenistan'ın Hazar enerji politikasını incelemektedir. Öncelikle Sovyet Birliğinin dağılmasından sonra Hazar'ın durumu ve paylaşımı incelenerek, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın Hazar enerji politikası değerlendirilmektedir. Bu tez iki devletin dış politikasında Hazar'ın önemi, Türkmenistan'ın ve Azerbaycan'ın Hazar enerji politikasındaki ana

hatlar nelerdir sorusunu araştırmaktadır. Bu tez bağımsızlığını kazanan Azerbaycan hem Türkmenistan'ın devletin ekonomik kalkınmasını, siyasi gelişimini ve enerji politikasını etkileyen faktörleri analiz etmektedir.

Tezin Amacı

Tezin amacı bu konu üzerinde güncel bilgileri de yansıtmak ve Türkmenistan'ın hazar enerji politikası üzerinde çalışmaların eksik olmasından dolayı bu eksikliği gidermeye çalışmaktır. Ek olarak Azerbaycan ve Türkmenistan'ın enerji politikalarını karşılaştırılarak devletlerin durumu incelemektir.

Tezin Önemi

Tez Hazar enerji politikasında iki devleti ağırlıklı incelemektir. Azerbaycan ve Türkmenistan'ın Hazar bölgesi üzerindeki rolü, tutumu incelenerek bu iki devletin görüşünü yansıtmaktır ve bağımsızlığını kazandıktan sonra iki devletin karşılaştığı sorunlar ve sorunların ortaya çıkmasındaki sebepler incelenmektedir. Yapılan araştırmalarda Türkmenistan'la ilgili bilgilerin eksik olmasıyla Türkmenistan'ın görüşü net bir şekilde ifade edilmemiştir. Bu akademik eksikliğini Türkmen makaleler, kitaplar ve dergiler incelenerek giderilmeye çalışılmaktadır.

Tezin Yöntemi

Tez üç bölümden oluşarak, birinci bölüm SSCB dağılış sonrası Hazar'ın statüsüdür. Bu bölümde Hazar'ın hukuk statüsünün önemi ve kıyıdaş devletlerine etkisi araştırıldı. Hazar'ın statüsü sorunu için kıyıdaş devletlerin yaklaşımı ve dış etkenlerinden bahsedilmektedir. Hazar'ın statüsü sorununun çözülmesi uzun zaman devam etmesi kıyıdaş devletleri nasıl etkilediğı araştırıldı. Hazar'ın statüsü sorununda kıyıdaş devletlerin uzun vadeli uzlaşamamasında en önemli faktörleri açıklanmaya çalışıldı.

Tezin ikinci bölümü Azerbaycan'ın Hazar enerji politikası olarak önce Azerbaycan'ın enerji kaynaklarından bahsedilmektedir. Bu bölümde Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının öneminden bahsedilerek hayata geçirilmiş projelerin durumu ve günümüze kadar devletin ekonomisinde enerji politikasının yeri ve enerji politikasında ortaya çıkan sorunları araştırıldı. Azerbaycan'ın Hazar enerji politikasını etkileyen faktörler ve dış etkenler incelenmektedir. Bunun dışında hayata geçirilmemiş projelerinden de bahsedilerek bunun sebepleri araştırıldı.

Tezin son olan üçüncü bölümü Türkmenistan'ın Hazar enerji politikasıdır. Bu bölümde Türkmenistan'ın bağımsızlığından sonra günümüze kadar enerji politikasındaki hedeflerinden ve sorunlarından bahsedilmektedir. Türkmenistan'ın gelirinin enerji sektörüne bağımlı olmaması ve Rusya'ya bağımlılığının azaltılması için nasıl bir değişikliklerin yapılması gerektiğinden bahsedilmektedir. Türkmenistan'da yapılan projelerin önemi ve gerçekleşmemiş projelerin sebepleri araştırıldı.

Tezin sonuç kısmında Azerbaycan ve Türkmenistan'ın enerji kaynaklarının ekonomik kalkınmasında öneminden ve yapılan anlaşmaların hayata geçirilmesinde karşılaştığı sorunların çözümünde büyük devletlere karşı denge politikasını yürüterek petrol ve doğalgazın dünya pazarına çıkarmasında önemli ülke konumunda olduğundan bahsedilmiştir. Tüm bölümlerde iki devletin dış politikasında petrol ve doğalgazın öneminden bahsedilerek bu devletlerin enerji kaynaklarına bağımlılığı vurgulanmıştır.

BÖLÜM 1: SSCB’NİN DAĞILIŞ SONRASI HAZAR’IN STATÜSÜ

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Hazar denizi beş devletlerin arasında bölünmesi durumuna gelmiştir. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan bağımsızlığını ilan etmeden önce Hazar denizi Rusya ve İran tarafından kullanılmaktadır. 1991 yılına kadar Hazar deniziyle ilgili ticari ve balıkçılıkla ilgili anlaşmalar Rusya ve İran arasında yapılmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde Hazar denizinin küçük alanı İran’a fiilen Rusya’ya ait bir göldü. Fakat Rusların Volga Uralları ile Sibirya’daki petrol ve doğalgaz kaynaklarına önem vermeleri sonucunda Hazar bölgesindeki kaynakları elli yıl beklemede kalmıştır.¹

21. yüzyılda Hazar denizinin önemi daha da artmıştır ve enerji kaynaklarının en çok üretildiği Orta Doğu’ya alternatif olarak Batı ve Doğu ülkeleri ve Uluslararası Enerji şirketlerinin dikkatini çekmiştir. Zengin doğal kaynaklarına sahip olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Avrasya’nın en zengin bölgeleri olarak Batı’nın en gelişmiş bölgeleriyle ve Doğu’nun en uç noktalarını birbirine bağlayan geçiş koridoru olan coğrafyasına sahiptir.²

Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın Sovyetler Birliğinden ayrılmasıyla zengin kaynaklarıyla ekonomik refaha ulaşmayı hedefledi fakat bağımsızlıklarını kazandıktan sonra birçok sorunlarla karşı karşıyaydı. Örneğin Azerbaycan’ın Karabağ meselesi ve bağımsızlıktan sonraki çatışmalar enerji alanındaki küresel rekabetin bir sonucu olarak ta değerlendirilir. Azerbeycan topraklarının %20’sinin Ermenililerin işgali altında olması ve Karabağ meselesi devletdeki istikrarı tehdit eden faktördür. 1994 yılında Dağlık Karabağ sorunu sona ermiş olsa da zaman zaman çatışmaların olması bu bölgede hala barışın sağlanmadığının göstergesidir.³

Malford Mackinder’e göre Orta Asya bölgesini “Heartland” olarak ifade etmiştir ve Doğu Avrupa’da hâkimiyet kuran Heartland’a hükmeder, Heartland’a hükmeden Dünya Adasına hükmeder, Dünya Adasına hükmeden ise dünyayı yöneteceğini

¹ Şener Üşümezsoy ve Şen Şamil, *Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2003), 134

² Leyla Melike Koçgündüz, “Hazar Bölgesi Enerji Politikaları”, (yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2009), 57

³ Necati İyikan, *Orta Asya – Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler*, (Hiperlink, 2012), 117

söylemiştir. Bu söylemlerle yola çıkarsak Büyük devletlerin Orta Asya’da enerji rekabetine girmelerine yol açmıştır.⁴

1.1 Hazar Enerji Kaynakları

Hazar denizi coğrafik konumu Güneydoğu Avrupa ile Asya’nın birleştiği noktada yer almaktadır.⁵ Hazar denizi Ural, Volga, Terek, Kura, Emba, Atrek ve Gürkan nehirleriyle beslenen dünyanın en büyük iç gölü olarak tanınmaktadır.⁶ Hazar denizi ’’Kaspi’’ denizi olarak ta bilinir ve doğal kaynaklarıyla Ortadoğu’dan sonra önemli bölgedir. Hazar denizi az tuzludur ve okyanusa çıkışı bulunmamaktadır. Bu sebepten hem deniz hem göl özelliklerini taşımaktadır.

Hazar’ın toplam alanı 376 bin km²’dir. Deniz kuzeyden güneye 1200 km ve batıdan doğuya 320 km uzunluğundadır. Hazar denizinde beş kıyı devletleri bulunmaktadır ve devletlere göre sahil uzunlukları şöyledir: Azerbaycan 855 km, Kazakistan 2320 km, İran 900 km, Rusya 695 km, Türkmenistan 1200 km’dir.⁷

Harita 1. Hazar Denizi Ve Kıyıdaş Ülkeleri

Kaynak: <https://nation.com.pk/13-Jan-2012/the-caspian-sea-basin>

⁴ Ertan Efegil, Elif Hatun Kılıçbeyli ve Pınar Akçalı, *Yakın Dönem Güç Mücadeleri Işığında Orta Asya Gerçeği*, (Gündoğan yayınları, 2004), 19

⁵ Kamil Uslu, “Hazar Bölgesi Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu”, *Marmara Üniv.İ.İ.B.F. Dergisi*, cilt XXI/1 (2006): 100.

⁶ Leyla Melike Koçgündüz, “Hazar Bölgesi Enerji Politikaları”, (yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2009), 59

⁷ Kamil Uslu, “Hazar Bölgesi Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu”, *Marmara Üniv.İ.İ.B.F. Dergisi*, cilt XXI/1 (2006): 100-101

Haritaya bakıldığında Hazar'ın kuzeydoğusunda Kazakistan, doğuda Türkmenistan, batısında Azerbaycan, güneyinde İran ve kuzeybatısında Rusya çevrelenmektedir. En uzun sahil kenarına Kazakistan sahiptir ve en çok petrol rezervine de sahip bir ülkedir. Ülkelerin sahil uzunluklarına bakıldığında Rusya ve İran'ın sahil uzunlukları azdır ve doğal kaynakları açısından da çok büyük rezerve sahip değildir. Azerbaycan'ın sahil uzunluğu geniş olmamasına rağmen petrol rezervlerine zengindir ve ilk petrol rezervi Azerbaycan'ın Apşeron adasında bulunmuştur.

Hazar denizi 1872-1913 yıllarında Bakü'den çıkarılan petrol Rusya'nın petrol üretiminin %95-%97'sini ve dünya petrolünün %50-sini karşılamaktaydı. I. Dünya Savaşı döneminde de Rusya'nın petrol üretiminin %70-ini karşılamıştır. II. Dünya Savaşından sonra Volga-Ural ve Kuzey Sibirya'da petrol yataklarının bulunmasıyla Hazar denizi geri plana atılmıştır. Ancak 1990 yıllarında yeniden Batı ülkelerinin ve ulusal şirketlerinin ilgisini çekerek gündeme gelmiştir.⁸

Tablo 1. Orta Asya Devletlerinin Petrol Kaynakları

PETROL					
Rezerv	Ülkeler (bin milyon varil)	1997	2007	2016	2017
	Azerbaycan	1.2	7.0	7.0	7.0
	Kazakistan	5.3	30.0	30.0	30.0
	Türkmenistan	0.5	0.6	0.6	0.6
	Toplam	7.0	37.6	37.6	37.6
Üretim	Petrol Üretim (Günlük bin varil)				
	Ülkeler	2007	2010	2014	2017
	Azerbaycan	876	1037	861	795
	Kazakistan	1415	1676	1710	1835
	Türkmenistan	204	212	241	258
	Toplam	2495	2925	2812	2888

Kaynak: BP 2018, www.bp.com

Tabloya bakıldığında BP Dünya Enerji İstatistik Temmuz 2018 analizine göre Hazar bölgesinde 37.6 bin milyon varil petrol rezervinin tespit edildiğini göstermektedir. Bu tabloda en çok petrol rezervine Kazakistan ve en az petrol rezervine sahip ülke

⁸Kamil Uslu, "Hazar Bölgesi Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu", *Marmara Üniv.İ.İ.B.F. Dergisi*, cilt XXI/1 (2006): 99

Türkmenistan'dır. Aslında Hazar bölgesinde petrol rezervlerinin daha fazla miktarda olduğu kabul edilmektedir. Bu miktarın 180 milyara yakın petrol rezervinin olduğu söylenmektedir.⁹

Tabloda Hazar bölgesinde petrol üretim açısından incelediğinde en etkili ülke Kazakistan'dır. Kazakistan'da her geçen yıl petrol üretimi artmaktadır. Azerbaycan'a bakıldığında 2010 yılında 1037 bin varil petrol üretirken 2017 senesinde 795 bin varil üretmiştir. Bu 2010 yılından itibaren Azerbaycan'da petrol üretiminde düşüşün yaşandığını söylenebilir. Genel petrol üretimine bakıldığında artışın olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Orta Asya Doğalgaz Kaynakları

DOĞALGAZ					
Rezerv	Ülkeler (trilyon m³)	1997	2007	2016	2017
	Azerbaycan	0.7	1.0	1.3	1.3
	Kazakistan	1.5	1.5	1.1	1.1
	Türkmenistan	2.6	2.6	19.5	19.5
	Toplam	4.8	5.1	21.9	21.9
Üretim	Doğalgaz Üretim (milyon m³)				
	Ülkeler	2007	2010	2014	2017
	Azerbaycan	10.6	16.3	18.4	17.7
	Kazakistan	15.8	20.4	21.7	27.1
	Türkmenistan	68.4	44.3	70.2	62.0
	Toplam	94.8	81.0	110.3	106.8

Kaynak: BP 2018, www.bp.com

Tabloda BP Temmuz 2018 analizine göre doğalgaz rezervi en çok Türkmenistanda bulunmaktadır. Türkmenistan doğalgaz rezervine göre dünyada dördüncü sırada yer almaktadır. Doğalgaz üretimine baktığımızda toplam 392 milyon m³ doğalgaz üretilmiştir. Toplam üretimin yarısından fazlasını Türkmenistan devletine aittir.¹⁰

⁹ “BP Statistical Review of World Energy 2018”, son güncelleme Haziran, 2018. www.bp.com

¹⁰ “BP Statistical Review of World Energy 2018”, son güncelleme Haziran, 2018. www.bp.com

Hazar bölgesinin petrol rezervlerini karşılaştırdığında Kuzey Denizi petroliyle eşit miktarda ve Ortadoğu Bölgesinden az miktarda olmasıyla dünya petrol rezervinin %4-üne sahiptir. Doğalgaz rezervi dünya rezervinin %6 oranını kapsamaktadır. Sovyetler birliğinin dağılmasından sonra Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve İran bölgedeki enerji kaynaklarından elde ettiği gelir artmıştır.¹¹

Hazar bölgesinde 48 milyar varil petrolün ispatlandığı ve 292 trilyon m³ doğal gaz olduğu tahmin edilmektedir. SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'nın petrol sektörü kendini özel konut yapısını kabul ederek 1993 yılında Sovyet tekeliğini değiştirmek için üç anonim şirketleri Lukoil, Surgutneftegaz ve Yukos'u kurdu.¹²

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra petrol sektöründe yabancı şirketlerle anlaşma yapmaya başladı ve Uluslararası Petrol Şirketleri Royal Dutch Shell ve Nobel Brothers Company gibi şirketleri içermektedir. SOCAR ülkenin ulusal petrol şirketi olarak birçok ülke ile üretim paylaşım anlaşması (PSA) yapmıştır. Azerbaycan petrol yurtdışına taşımayı BP ile yapılan antlaşmayla %30 payı kaplarken, ABD'ye ait firmalarda %45 paya sahiptir.¹³

Kazakistan bağımsızlığını kazanmasından sonrada Rusya ile en çok anlaşma yapan devlet olarak tanınmaktadır. Kazakistan'ın petrol ve doğal gaz ihracı en çok Rusya'ya yapmaktadır hatta diğer ülkelere de Rusya'nın üzerinden ihraç etmektedir. 1990 yıllarında Kazakistan'da devlet petrol şirketinin hisselerini yabancı şirketlere satarak petrol sektöründe yabancılara yer vermiştir. Kazakistan'da Azerbaycan'ın SOCAR'ı gibi KazMunayGaz devlet şirketini oluşturmuştur fakat yabancı şirketlerin devralmasıyla ve hisseleri satmasıyla Azerbaycan'ın SOCAR'ı gibi güçlendirmemiştir.¹⁴

Kazakistan petrol üretiminde Rusya'dan sonra en çok üreten ülke olarak tanınmaktadır. Kazakistan'da ispatlanmış 30 ile 50 milyar varil petrolün olduğu ve her geçen yıl petrol üretiminde artışın yaşandığını söyleyebiliriz. Kazakistan'da en önemli petrol rezervi

¹¹ Kamil Uslu, "Hazar Bölgesi Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu", *Marmara Üniv.İ.İ.B.F. Dergisi*, cilt XXI/1 (2006): 99

¹² Kamil Uslu, "Hazar Bölgesi Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu", *Marmara Üniv.İ.İ.B.F. Dergisi*, cilt XXI/1 (2006): 99-100

¹³ "Overview Of Oil And ,Natural Gas In The Caspian Sea Region," son güncelleme 26 Ağustos, 2013, www.eia.gov .

¹⁴ "Overview Of Oil And ,Natural Gas In The Caspian Sea Region," son güncelleme 26 Ağustos, 2013, www.eia.gov .

Kaşagan'da bulunmaktadır. Kazakistan'da kanıtlanmış doğal gaz rezervi 65 trilyon m³ olarak dünyada ilk 20 ülkenin içinde yer almaktadır. Ülkenin en önemli doğal gaz rezervi Karaçagan bölgesinde bulunmaktadır.¹⁵

Kazakistan'da enerji kaynakların gelişmesinde yedi büyük şirketin rolü büyüktür. Bunlar: KazMunayGaz, Tengizchevroil, MangistauMunayGas, Karaçaganak Petroluem Operating, NCOC, CNPC AktobeMunayGaz, PetroKazakhstan olarak bu şirketler Kazakistan petrol üretiminin %86-sını gerçekleştirmektedir.¹⁶

Tengiz petrol yatağı 1979 yılında keşfedilerek, 1993 yılında Tengizchevroil şirketi ülkede işletmeye başlamıştır. Tengizchevroil şirketi ülkenin petrol üretiminin %25-ne sahip olarak Tengiz yatağından çıkarılan petrol CPC boru hattıyla Novorosiyske, demiryoluyla Odesa ve Taman'a, Aktau ve Batum limanlarına kadar ihraç edilmektedir. TCO'da hisselerin %50-sine Amerikan enerji şirketi Chevron'a, %25 Amerikan petrol ve doğal gaz şirketi ExxonMobil'e, %20-sine Kazakistan'ın Kazmunay ulusal doğalgaz ve petrol şirketine ve %5-ne Rusya'nın Lukoil şirketine aittir.¹⁷

1999 yılında Karaçaganak Petroluem Operating konsorsiyumu kurularak dört büyük şirketler tarafından işletilmektedir. KPO Kazakistan'ın gaz üretiminin %45 payına sahip şirkettir. KPO'da Royal Dutch Shell şirketi %29.25, Eni şirketi %29.25, Chevron şirketine %18, Lukoil şirketi %13.5 ve KazMunayGaz %10 hissesine sahiptir. KPO Kazakistan'nın kuzeybatısında Karaçaganak sahasındaki petrol ve doğal gazı işletmektedir.¹⁸

1995 yılında MangistauMunayGaz şirketi kuruldu ve şirketin %99 hissesi Endonezya'nın Central Asia Petreluem LTD şirketine aittir. MMG şirketi Kazakistan'ın Mangistau bölgesinde petrol ve doğal gaz üretmektedir. Mangistau bölgesinin petrol üretiminin %31 ve ülkenin toplam petrol üretiminin %8 kapsamaktadır. MMG şirketi Kalamkas ve Zetibay bölgelerinde petrol yataklarını keşfederek Kalamkas bölgesinden

¹⁵ Ertan Efegil, Elif Hatun Kılıçbeyli ve Pınar Akçalı, *Yakın Dönem Güç Mücadeleri Işığında Orta Asya Gerçeği*, (Gündoğan yayınları, 2004), 47-48

¹⁶ "PetroKazakhstan Company History", erişim 26 Kasım, 2018, www.petrokazakhstan.kz.

¹⁷ "TengizChevroil İlk Yarıda 13 Milyon Ton Petrol Üretti", son güncelleme 29 Temmuz, 2014, www.dunya.com.

¹⁸ "Karachaganak Petroleum Operating B.V. (KPO)", erişim 21 Kasım, 2018, www.kpo.kz.

510 milyon ton petrol rezervini buldu. MMG şirketi yıllık 5 milyon ton petrol üretmektedir.¹⁹

Ekim 2008 yılında Kazakistan, Kuzey Hazar Şirketini (NCOC) kurmak için yabancı şirketlerle anlaşma yapmıştır. Kuzey Hazar Şirketine KazMunayGaz, ENI, CNPC, ExxonMobile, Royal Dutch Shell ve INPEX şirketleri dahil olmuştur.²⁰

CNPC AktobeMunayGaz şirketi Kazakistan'ın batısında Aktöbe eyaletindeki yatakları işletmekte olan Çin şirkettir. CNPC-i şirketin %60 hissesine sahip ve Kazak şirketi ise %25 payına sahiptir. Sovyet dönemi Aktobinskneft olarak 1981 yılında Rusya tarafından işletilmektedir. SSCB'nin dağılmasından sonra 1997 yılında Çin şirketine satıldı.²¹

PetroKazakhstan şirketi Arıskum, Akshabulak, Kızılkıya, Kumkol, Kuzey Kumkol, Maybulak, Nuralı, Aksay, Kuzey Nuralı yataklarını işleten yabancı şirkettir. 2003 yılına kadar Hurricane Hydrocarbons LTD olarak tanınırken 2005 yılında CNPC'ye bağlı olan CNPCI şirketi %50 payını almıştır. 2007 yılında KazMunayGaz ile anlaşma yaparak dahil olmuştur.²²

Kazakistan İtalya ile 1992 yılında işbirliği yapmaya başlamıştır. İtalya'nın ENI şirketi Kazakistan'ın kuzeyindeki yatakları işletmek için görüşmeler yapmıştır. 2014 yılında ENI ve KazMunayGaz şirketleri İsatay bölgesini birlikte işletmek için anlaşma imzalamıştır.²³

¹⁹ “MangistauMunayGas”, erişim 22 Kasım, 2018, www.mmg.kz.

²⁰ “PetroKazakhstan Company History”, erişim 26 Kasım, 2018, www.petrokazakhstan.kz.

²¹ “Aksionernoye Obşestvo CNPC-Aktobemunaygaz”, erişim 25 Kasım, 2018, www.cnpc-amg.kz.

²² “PetroKazakhstan Company History”, erişim 26 Kasım, 2018, www.petrokazakhstan.kz.

²³ “Kazakhstan”, erişim 26 Kasım, 2018, www.eni.com.

1.2 Hazar'ın Hukuk Statüsü

Harita 2. Hazar'ın Paylaşımı

Kaynak: <https://medium.com/@FarshadKashani/will-iran-russia-find-legal-solution-to-caspian-dilemma-2a9b92c38437>

1991 yılına kadar SSCB ve İran arasındaki anlaşmalar balıkçılık, serbest gemicilik ve ticaret üzerinde yapılmıştır. 1991 yılında Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla Hazar'ın hukuk statüsü gündeme geldi. Hazar'ın hukuk statüsü sorunu Hazar'ın kıyı devletler arasında nasıl paylaşılacağını ve farklı görüşlerin ortaya çıkmasıyla sorun haline gelmiştir. Hazar'ın statüsü Hazar'ı göl olarak, deniz olarak ve özel su havzası olarak üç görüşe göre değerlendirilmektedir.

Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla Rusya'nın bu bölgede hem ekonomik hem siyasi gücünü kaybetme korkusuna yol açmıştır. Aslında bu devletlerin bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra batılı yatırımcılar ile anlaşmalar yapması Rusya'yı daha da endişelendirmiştir.²⁴ 1994 yılından sonra Hazar'ın Statüsü sorunu uluslararası sorun olarak gündeme gelmiştir. Eylül 1994 yılında Azerbaycan'ın ABD ve Avrupa şirketleriyle 8 milyar dolarlık bir anlaşmaya gitmiştir. Hatta bu anlaşma dünyada "Yüzyılın anlaşması" olarakta bilinmektedir. 1995 ve 1996 yıllarında da Azerbaycan üç ayrı anlaşma daha yapmıştır. Bu durum Rusya ve İran'ın tepki göstermesine yol açarak Hazar'ın Statüsü sorununu sürekli gündeme getirmiştir.²⁵

²⁴ Haktan Bırsel, *Eski Dünyanın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006), 84

²⁵ Selçuk Çolakoğlu, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi SBF Dergisi*, (1998): 108

1.2.1 Hazar'ın Göl Olarak Değerlendirilmesi

Hazar göl olarak tanımlandığında bu beş devletlerin kıyıya çıkış noktasından Hazar'ın tam ortasından geçen hatla birleşmesiyle bölünecektir.

Hukuki anlamda göl, ekonomik bölge, sahanlık ve karasuları gibi bölümleri yoktur, uluslararası sistemin yargısı dışında ve sadece kıyıdaş devletlerin egemenliği altındadır. Birleşmiş Milletlerin devletlerin iç işlerine karışmama ilkesi, bu Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde kıyıdaş devletlerin karar vermesine getirmektedir. Uluslararası hukuk kurallarına bakıldığında uluslararası gölün paylaşımı ve kullanımı hakkında geçerli bir kural bulunmamaktadır. Eğer Hazar göl olarak değerlendirilirse ortak kullanım ya da sektörlere bölme olarak paylaşılır. Bur da ortak kullanım kıyıdaş devletlerin milli bölgeleri ayırmadan, anlaşarak eşit paylaştıkları bölgeyi kullanmasıdır. Ortak kullanım görüşünü İran ortaya atmıştır fakat diğer ülkeler tarafından desteklenmemiştir. Sektörel bölünme ise kıyıdaş devletlerin arasında paylaşılarak kendi kara alanında egemen haklarına sahip olmasıdır.²⁶ Hazar'ın sektörel bölünmesini devletler kabul etmesi durumunda bölgede istedikleri düzenlemeyi yapabilmektedir.

Hazar'ın göl olarak kabul edildiğinde sektörel bölünmesine göre Kazakistan %29,6, Rusya %18,7, Azerbaycan %19,5, Türkmenistan 18,4, İran ise %13,8 payına sahip olacaktır.²⁷

Hazar'ın sektörel bölünmesini Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya desteklemektedir. İran'ın bu paylaşıma karşı çıkmaktadır çünkü en az kısma sahip olacaktır. Aslında İran'ın sahip olacağı yüzdeliğine bakıldığında 1991 yılından önceki Rusya ile anlaşmasındaki yüzdelerik payından fazladır. İran'ın sahip olacağı bölgede yeterli kaynakların bulunmaması bu durumu desteklememesine yönlendiriyor.

1.2.2 Hazar'ın Deniz Olarak Değerlendirilmesi

Hazar'ı deniz olarak tanımladığımızda 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 122. Maddesine göre Kapalı deniz ya da Yarı Kapalı deniz olarak iki veya fazla kıyı devletten oluşan, denize veya okyanusa çıkışı olan bir havza, körfez veya deniz anlamına gelir. Eğer kapalı veya yarı kapalı deniz olarak kabul edildiğinde denize veya okyanusa çıkış olarak sadece Don-Volga ve Volga-Baltık kanallarıyla sağlanmaktadır. Hazar kapalı deniz veya yarı kapalı deniz olarak kabul edilse de her

²⁶ Nurida Rasullu, "Hazar'ın Hukuki Statüsü", (yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2014), 19-20

²⁷ Kamil Uslu, "Hazar Bölgesi Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu", *Marmara Üniv.İ.İ.B.F. Dergisi*, cilt XXI/1 (2006): 105

kıyı devletlerin kendi karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesine sahip olacaktır ve karasuları dışındaki bölge ise açık deniz statüsü olarak kabul edilecektir.²⁸ Hazar'ın kapalı deniz veya yarı kapalı deniz olarak kabul edilmesi durumunda Don-Volga ve Volga-Baltık kanalları uluslararası su rejimi olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Şimdiye kadar Rusya'nın iç suları olarak görülmektedir ve bu sebepten Rusya bu durumu kesinlikle onaylamamaktadır. Rusya'nın onaylaması durumunda bu kanallardan devletlerin transit geçiş yapma hakkı olacaktır. 1982 BMDHS'nin 124. Maddesine göre Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan coğrafi bakımından elverişsiz konumundadır ve böylelikle serbest geçiş yapma hakkına sahip olması gerekmektedir.²⁹

Hazar'ın kapalı veya yarı kapalı deniz olarak hukuki statüsünün değerlendirilmesi konusunda akademisyenler ve bilim adamların farklı birçok görüşleri olmuştur.

Birçok Sovyet bilim adamlarının araştırmasına göre Hazar'ın güneyindeki deniz dibi yapısının denizel kabuk ve yer kabuğu özelliklerinin taşınması sebebiyle kapalı deniz olarak kabul etmektedir. Britannica Ansiklopedisinde Hazar'ın jeolojik yapısına göre Hazar'ı en büyük tuzlu göl olmadığını, okyanusa bağlı olduğunu ve denizin tüm fiziksel özelliklerine sahip olduğunu ifade etmektedir. 1957 yılında yayınlanmış hukuk kitabında da kapalı deniz olarak belirtilmiştir. Bunun aksini iddia eden bilim adamları da olmuştur. Örneğin Yusin Lee Hazar'ın karayla çevrelendiğini ve okyanusa çıkışı olmamasından dolayı bir göl olarak kabul edilmesini öne sürmüştür.³⁰

Birçok akademisyenlerin farklı görüşlerin olması ve kıyı devletlerin Hazar'ın statüsü konusunda fikir ayrılıklarının olması Hazar'ın statüsü sorununun devam etmesine yol açmıştır. Bazı bilim adamlarına söylemlerine göre Hazar göl ya da deniz olarak kabul edilse de beş kıyı devletlerin ortak anlaşmasıyla sınırların belirlenmesi gerekmektedir.

1.2.3 Hazar'ın Özel Su Havzası Olarak Değerlendirilmesi

Hazar özel bir su havzası olarak diğer göl ve denizlerden farklı ve uluslararası yasaları dışında değerlendirilmesi gerektiğini savunan bir görüştür. Bu yüzden uluslararası deniz ve göl paylaşımına göre yapılamayacağını ve bunun beş kıyı devletleri tarafından belirleneceğini göstermektedir.

²⁸ Süleyman Sırrı Terzioğlu, "Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri", *OAKA* 3/5 (2008): 34

²⁹ Selçuk Çolakoğlu, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi SBF Dergisi*, (1998): 113-114

³⁰ Shamkhal Abilov, "Hazar'ın Hukuki Statüsü", *Hazar Raporu*, (2013): 52

Hazar özel bir su havzası olarak tanımlandığında denizin dibi ve deniz dibine ait doğal zenginlikler bu beş devletlerin arasında milli sektörlere bölünecektir ve bu sektörler dahilinde devletler keşif ve doğal kaynakların işletilmesinde müstesna haklara sahip olacaktır.³¹

1.2.4 Kıyıdaş Devletlerin Yaklaşımı

Hazar'ın Hukuki statüsü sorunu SSCB'nin dağılmasından sonra gündeme gelerek beş devletlerin arasındaki anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hazar'ın zengin kaynaklarının işletilmesinde batılı şirketlerin talip olması Hazar'ın statüsü sorununu gündemde tutmuştur. Bu durumdan rahatsızlığını Rusya ve İran Hazar'ın Hukuki Statüsü sorunu BM'e başvurarak göstermiştir.

1.2.4.1 Rusya

Rusya ilk kez Ekim 1993 yılında Hazar'ın Hukuki Statüsü sorunu gündeme getirerek Hazar'ın bir iç deniz olduğunu, sınır devletleri tarafından bölünemeyeceğini, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku'nun diğer denizlerle bağlantısının olmadığı için uygulanamayacağını ve 1921 ve 1940 yıllarında İranla yapılan antlaşmaların yürürlükte olduğunu savunmuştur.³²

1991 yılında Azerbaycan batılı şirketlerle anlaşmalar yapmaya başlamasıyla Azerbaycan sektörüne büyük yatırımlar yapılmıştır. Rusya şirketleri dikkate alınmayarak Lukoil şirketine pay verilmemiştir. Bu durum Azerbaycan'da darbenin çıkmasına yol açarak Elçibey hükümetinin bitmesine sebep olmuştur ve onun yerine Haydar Aliyev gelmiştir.³³ Haydar Aliyev ABD, İngiltere, Norveç, Fransa ve Türkiye ile işbirliği yaparak onlara pay vermesiyle Rusya'yı arka planda koyması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Rusya Azerbaycan'nın bu faaliyetlerini önlemek için baskı uygulamıştır. Aliyev Rusya'ya petrol sektöründen Lukoil şirketine %10 pay vermesine rağmen bu durum Rusya'yı tatmin ettirmemiştir. 1994 yılında Azerbaycan'nın imzaladığı "Asrın Mukavalesi" olarak tanınan antlaşmanın yapılmasını Rusya tanımayarak tepkisini göstermiştir.³⁴ Hatta 1994 yılında Rusya İngiltere Büyükelçisine

³¹ Nurida Rasullu, "Hazar'ın Hukuki Statüsü", (yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2014), 21

³² Sinan Oğan, "Küresel Oyun ve Hazar'ın Statüsü", *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM)*: 9

³³ Muhammed Emin Kocaman, "Hazar Havzasının Hukuki Statüsü", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9/1 (2018): 107

³⁴ Ömer Faruk Ünal, "Azerbaycan ve Türkmenistan Arasında "Kepez" Problemi", *Kafkaz Üniversite Dergisi*, 1/2, (1998): 45

nota vererek Hazar’da kıyıdaş devlerin tek taraflı yapılan faaliyetlerin tanınmayacağını ve Hazar’ın sınır olan devletlerin birlikte karar verilmesiyle belirleneceğini belirtmiştir.

35

5 Ekim 1994 yılında Rusya BM’ye yüz tutarak Hazar’da rezervler konusunda tek taraflı yapılan anlaşmaların uluslararası hukuka uygun olmadığını ve denizin ekoloji sistemini tehlikeye soktuğunu ve Rusya Dış işler Bakanlığı sözcüsü Grigori Krasin Daha önce İran’la yapılan anlaşmalarıda bildirmiştir. Özellikle Hazar sınır devletlerinin Hazar’da tek taraflı faaliyetleri yapamayacağını belirtmiştir. Rusya’nın Dış işleri Bakanlığının bu tutumu Enerji Bakanlığı ile çelişmekteydi. Enerji Bakanlığı Azerbaycan’ın petrol yatakları kullanımını tanıdığını bildiriyordu.³⁶ Bu durum Rusya’nın içinde görüşlerin birbiriyle çeliştiğini gösteriyordu.

Rusya Federasyonu’nun ilk tutumu Hazar’ın kıyıdaş devletlerine 12-20 millik kıyı şeridinin bırakılması ve kalanı ortak kullanılmasını savunmaktadır. Bu Hazar’ın özel bir su havzası olarak kalan ortak kullanım alanı nüfusu ve yüz ölçüme göre değerlendirilerek Rusya’nın en çok paya sahip olabileceğini göstermektedir. Rusya en az petrol ve doğal gazı sahip olurken en çok payın kendisine kalması demektir. Zamanla bu tutumu değiştirmiştir ve daha sonra Rusya Hazar’ın orta hatta göre sınırlandırılmasını savunmuştur. Rusya 1998 yılında Kazakistanla yaptığı anlaşmayla tutumunu değiştirerek artık Hazar’ın sınır gölü olarak değerlendirmiştir. Kazakistanla yaptığı anlaşmaya göre deniz yatağını orta hat eşit uzaklık ilkesine göre ve su yüzeyini ortak kullanımı olarak belirlemiştir.³⁷ Rusya Kazakistan’la yaptığı anlaşmanın aynısını Azerbaycan’la da yapmıştır. Fakat Rusya’nın bu yaklaşımı İran’ın tutumuna karşı gelmektedir.

Rusya dönem dönem Hazar’a tutumunu kendi çıkarına göre değiştirmiştir. Rusya Hazar’da eski dönemdeki gibi gücüne sahip çıkmak istemesi ve bölgede başka devletlerin güçlenmesini engellemek için faaliyetler yapmıştır. Putin’in iktidara gelmesiyle Hazar’ın Rusya için daha da önemli olduğunu Hazar’ın kıyıdaş devletleriyle birebir görüşmeleri yapmasıyla göstermiştir.

³⁵ Onur Ciddi, “Hazar’ın Hukuki Statüsünün Belirlenmesi Sorunu”, (yüksek lisans tezi, Yakın Doğu Üniversitesi, 2017), 27

³⁶ Sinan Oğan, “Küresel Oyun ve Hazar’ın Statüsü”, *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM)*: 9

³⁷ Onur Ciddi, “Hazar’ın Hukuki Statüsünün Belirlenmesi Sorunu”, (yüksek lisans tezi, Yakın Doğu Üniversitesi, 2017), 27-28

1.2.4.2 İran

İran Hazar'ın Statüsünün belirlenmesinde hep aynı tutumu sergilemiştir. Rusya'nın ilk başta savunduğu görüşü İran'da desteklemektedir. İran Sovyetler Birliği döneminde Rusya'yla yapılan anlaşmalarla Hazar'ın az kısmına sahipti ve bağımsızlığını kazanan devletlerin dahil olmasıyla Hazar'ın beş devletlerin arasında eşit paylaşılmasını öne sürmektedir. Hazar'ın eşit paylaşılması İran'ın %20 payına sahip olmasını istemesi anlamına gelmektedir.

İran Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesine karşı çıkarak, Hazar'ın bir göl olduğunu, kıyısı olan beş devlet tarafından ortak kullanılmasını ve üçüncü devletlerin yararlanmasına karşı çıkmaktadır. İran 1921 ve 1940 yıllarındaki Antlaşmasına göre kıyı şeridi dışında ortak kullanım ilkesini öne sürmektedir.³⁸

İran, Rusya'nın 1998 yılında Kazakistan'la yaptığı anlaşmayla Hazar'ın dibini paylaşma yöntemini BM'ye ileterek protesto etmiştir. İran Hazar'ın kullanımında beş devletlerin rızasının olmasıyla ve Hazar'ın hukuk statüsünün belirlenmesinde beş devletlerin kabul etmesiyle faaliyetlerin yapılabilceğini ve İran'ın SSCB döneminde yaptığı anlaşmalara bağlı kaldığını vurgulamıştır. Rusya Azerbaycan'la da aynı anlaşmayı yapmasıyla İran anlaşmaların beş devlet tarafından yapılması gerektiğini öne sürerek Rusya'ya karşı gelmiştir.³⁹ Bu olaydan hemen sonra İran Türkmenistan'la birlikte BM nezdinde Hazar'da ikili yapılan anlaşmaları tanımadığını 1921 ve 1940 antlaşmaların hala yürürlükte olduğunu bildirmiştir.⁴⁰

İran 1994 yılında Azerbaycan'ın batılı şirketlerle yaptığı işbirliğini eleştirmiştir ve Hazar'ın Hukuki Statüsünün belirlenmediği sürece Hazar'da tek taraflı faaliyetlerin yapılmasına karşı çıkmaktadır.

İran 2001 yılında Azerbaycan bölgesinde petrol araştırması yapan BP şirketinin iki gemisine Hazar'ın statüsünün belirlenmediğini savunarak gemiye müdahale yapmaya çalışmıştır. 2002 yılında Aşkabat'ta düzenlenen Zirve toplantısında Azerbaycan ve

³⁸ Selçuk Çolakoğlu, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi SBF Dergisi*, (1998): 112

³⁹ Süleyman Sırrı Terzioğlu, "Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri", *OAKA 3/5* (2008): 40

⁴⁰ Onur Ciddi, "Hazar'ın Hukuki Statüsünün Belirlenmesi Sorunu", (yüksek lisans tezi, Yakın Doğu Üniversitesi, 2017), 35

Türkmenistan arasındaki petrol yatak sorununda İran Türkmenistan'ın destekleyerek Türkmenistan'ı kendi tarafına çekmiştir.⁴¹

2007 Tahran zirvesi İran için önemli yere sahiptir. Hazar'ın beş kıyı devletlerinin katılmasıyla bildiriler imzalandı. Bu bildiriler Hazar denizinin yaralanmasında sadece beş devletin hakkının olduğunu, bu beş ülkenin karşı tarafa saldırmak için denizi kullanmayacağını, başka bir ülkenin Hazar Denizine kıyısı olan ülkeye saldırması için toprağını kullandırmıyacağını gibi içeriklerden oluşmaktadır. İran Hazar'ın Hukuki Statüsü konusunda hep aynı tutumu sergilediğini söylese de kendi çıkarlarına göre davrandığı aşikârdır.

1.2.4.3 Kazakistan

Hazar'ın kıyı devletlerinden Hazar'da en çok alana sahip olan devlet Kazakistan'dır. Kazakistan ve Azerbaycan Hazar'ın doğal kaynaklarında zengin ülkeler olarak ikisi de aynı görüşü savunmaktadır. Kazakistan Azerbaycan gibi Hazar'ın statüsü konusunda aktif olmamıştır. 1993 yılında iki devlet Hazar'ın bir iç deniz olduğunu bildirmiştir.

Kazakistan ve Azerbaycan Hazar'ın iç deniz olarak 1982 BMDHS'nin uygulanmasını ve petrol ve doğalgaz sahalarındaki egemen haklarının tanınmasını istemiştir.⁴² Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazara yaklaşımındaki fark Azerbaycan'ın Hazar'ın tümünün ulusal sektörlere bölünmesi taraftarıyken, Kazakistan Deniz yataklarının paylaşılması ve Hazar'ın belirli münhasır bölgesi dışında ortak kullanılması taraftarıydı.⁴³ Kazakistan'ın bu yaklaşımında Rusya'nın etkisi olmuştur. 1998 yılında Rusya ve Kazakistan arasında anlaşma yapılarak bu anlaşma deniz altının paylaşılması ve deniz yüzeyinin ortak kullanımını içermektedir. Rusya Kazakistan'la anlaştıktan sonra Azerbaycan'a da aynı uygulamayı yaparak üçlü olarak Hazar'ın kuzeyi uzlaşmıştır.

2003 yılında Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya bir araya gelerek Hazar'ın deniz altının kullanımını hakkında protokole imza attılar. Bu protokole göre Hazar'ın %19'u Rusya'ya, %29'u Kazakistan'a ve %18-19'u Azerbaycan'a ait olacağı belirtilmektedir. Bu anlaşma deniz yatağının orta hat paylaşımına göre deniz yüzeyinin ortak

⁴¹ Onur Ciddi, "Hazar'ın Hukuki Statüsünün Belirlenmesi Sorunu", (yüksek lisans tezi, Yakın Doğu Üniversitesi, 2017), 36

⁴² Selçuk Çolakoğlu, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi SBF Dergisi*, (1998): 111

⁴³ Süleyman Sırrı Terzioğlu, "Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri", *OAKA* 3/5 (2008): 39

kullanımına göre yapılmaktadır. Bu duruma İran ve Türkmenistan karşı çıkmıştır ve bu anlaşmayı tanımadıklarını ve Hazar'ın paylaşılmasında beş devletin ortak kararıyla uzlaşılacağını söylemektedir.⁴⁴

Kazakistan'ın Hazara yaklaşımında Rusya'nın etkisi çoktur, bu ülkede rus azınlıklarının çok olması da Rusya'ya karşı gelememesine sebeptir. Kazakistan İran'ın savunduğu görüşü kabul ederse şuanda sahip olduğu birçok alanı ve doğal kaynakları kaybedecektir bu yüzden Azerbaycan ve Rusya'ya yakınlaşmaktadır.

1.2.4.4 Azerbaycan

Azerbaycan devleti Hazar'ın Hukuki statüsünde önemli konumda olarak kendi görüşünü savunmuştur. Azerbaycan Hazarda en zengin petrol rezervine sahip ülkedir. Sovyet Birliğinin dağılmasından önce bu ülkede petrol çıkarılmaktaydı. Hazar'ın kıyı devletlerine bakıldığında ilk petrol yatakları Azerbaycan'da bulunmuştur.

1940 yılına kadar dönemin verilerine bakıldığında Rusya'nın petrol üretiminin %70-ni Azerbaycan gerçekleştirmektedir. Bu ülke Şah Deniz gibi doğal gaz yatağını bulmasına rağmen hala doğal gaz ithal etme durumundadır çünkü yatırımların tamamlanmaması ve yeterli boru hatların inşa edilmemesinden kaynaklıdır. Azerbaycan'da tespit edilen petrol ve doğalgaz rezervleri çok ve tahmin edilen rezervler daha da büyük olması bu ülkeyi geleceğin Kuveyt'i gibi göstermektedir.⁴⁵

Sovyetler Birliği öncesinde Azerbaycan'da yabancı şirketler petrol çıkartıyorlardı ve Sovyet Birliğinin dağılmasıyla uluslararası şirketler Azerbaycan devletiyle anlaşmalar yapmak istediler. Azerbaycan yeni bağımsızlığını kazandıktan sonra ülkenin ekonomisini kaldırmak için anlaşmaları değerlendirdi. Bu durum Rusya'nın Hazar Statüsü sorununu gündeme getirmesine sebep oldu.⁴⁶

İlk dönemde Azerbaycan'ın Hazar'ın Statüsüne yaklaşımı bir sınır gölü olarak, denizin ulusal sektörlere bölünmesi taraftarıydı. Rusya ve İran bu görüşü kabul etmemektedir çünkü iki devletin bölgesinde yeterince kaynakların bulunmaması bu devletlerin denizi ortak kullanılması görüşünü savunmasına yol açmıştır. Ancak Rusya'nın ilerde zengin

⁴⁴ Ömer Faruk Akar, "Uluslararası Alanda Hazar'ın Statüsü Sorunu, ", (yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 2015), 13-14

⁴⁵ Erkan Avcı, "Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları", *USBED Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü*, (2014): 10

⁴⁶ Aidarbek Amirbek, "Soğuk Savaş Sonrası Hazar'ın Statüsü ve Sınırlandırma Sorunu: Kıyıdaş Devletlerin Yaklaşımları Açısından Analizi", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 12/46 (2015): 30

petrol yatakları keşfetmesi görüşünü değiştirmiştir. Böylelikle Azerbaycan ve Kazakistan'ın görüşüne yakınlaşmasına sebep oldu.

Azerbaycan Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmeli görüşünü savunarak beş kıyı devletleri tarafından paylaşılmalı ve her devlet kendi bölgelerinde münhasır haklara sahip olduğu yaklaşımını 1995 Anayasasında da ifade etmiştir. Bu Anayasasında “Azerbaycan Cumhuriyetinin iç suları, Hazar Denizinin Azerbaycan Cumhuriyetine ait olduğu kısmı Azerbaycan Cumhuriyetinin ayrılmaz parçasıdır” olarak belirtilmiştir.⁴⁷

Rusya ilk başda her kıyı devletin 45 millik münhasır haklarının olduğu ve diğer kalan bölgenin ortak kullanımını önermiştir. Azerbaycan için bu öneri kayıp değildi çünkü zaten Azerbaycan'ın önemli petrol yatakları bu bölgenin içinde yer almaktaydı. Azerbaycan ve Türkmenistan 1998 yıllarında Hazar'ın ulusal sektörlere bölme ve orta hattı belirleme konusunda anlaştılar fakat orta hattın koordinatı konusunda uzlaşamadılar. Türkmenistan'ın orta hatta göre böldüğü şekline bakıldığında Azerbaycan'ın kullandığı Kepez ve Çirag yatakları Türkmenistan bölgesinde yer alacaktır. Bu durum Azerbaycan'ın kabul etmemesine ve Türkmenistan'ın İran'a yaklaşmasına yol açtı.⁴⁸

Rusya 1998 yılında Kazakistan devletiyle yaptığı anlaşmanın aynısını 2001 yılında Azerbaycan'la yaptı. Bu anlaşmaya göre denizin dibi ulusal sektörlere ve deniz yüzeyinin ortak kullanılması yönünde kararlaştırıldı. Bu durum Hazar'ın kuzey bölgesinin anlaştığını göstermektedir.⁴⁹

Sonuç olarak Azerbaycan'ın Hazar denizinin Hukuki Statüsüne yaklaşımı ilk başlarda denizin hem dibinin hem yüzeyinin ulusal sektörlere bölünmesi taraftarıydı ve sonradan Rusya'nın önerdiği görüşü kabul ederek değişimler olmuştur. Genel olarak bakıldığında Azerbaycan devleti ekonomisini güçlendirmek amacına ulaşma yönünde hareket etmiştir.

1.2.4.5 Türkmenistan

Türkmenistan Hazar'ın Hukuki Statüsü konusunda belirli bir görüşü sergilememiştir. 1994 yılından sonra Türkmenistan Rusya ve İran'ın görüşlerini savunarak, Sovyet Rusya ve İran'ın daha önce yaptığı anlaşmalarının geçerli olduğunu belirtmiştir.

⁴⁷ Süleyman Sırrı Terzioğlu, “Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”, OAKA 3/5 (2008): 37

⁴⁸ Sinan Oğan, “Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü”, *Turksam Orta Asya*, (2005 Şubat), (erişim 10.12.2018)

⁴⁹ Sinan Oğan, “Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü”, *Turksam Orta Asya*, (2005 Şubat), (erişim 10.12.2018)

12 Kasım 1996 yılında Aşkabat'ta yapılan görüşmelerde Rusya, İran ve Türkmenistan memorandum imzalamıştır. 1998 yılında Rusya'da yapılan kıyı devletlerin zirvesinde Türkmenistan tutumunu değiştirdi ve Azerbaycan devleti ile arasındaki sınırı orta hat prensibine göre belirlenmesini kabul ettiğini açıkladı.⁵⁰ Türkmenistan bu açıklamasından sonra Azerbaycan ile aynı tezi savunmasına rağmen orta hattın belirlenmesinde sorun çıkarak anlaşamamıştır. Bu durum Türkmenistan'ı İrana yakınlaştırdı ve İran'ın olmadığı görüşmelere katılmamıştır.

Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki anlaşmazlığın esas sebebi Azeri, Çırag ve Kepez yataklarının paylaşılabilmesidir. Türkmenistan Azerbaycan'ın Apşeron yarımadası vasıtasıyla Hazar'ın içine doğru sokulduğunu, dolayısıyla Hazar Denizi ekvatorunun özelliği göz önüne alınarak eşit mesafede bölünerek sınırın belirlenmesini önermiştir. Türkmenistan'ın önerisini kabul edilmesi durumunda Azerbaycan'ın şu güne kadar kullandığı Azeri, Çırag ve Kepez yatakları Türkmenistan sınırına geçmesi demektir. Azerbaycan bu durumu kabul etmemektedir ve 1970 yılında belirlenen bölünmeye göre bu yatakların Azerbaycan sınırında kaldığını ve resmi belgelerin olduğunu söylemektedir. Rusya bu durumda Azerbaycan'ın tarafında olarak Azeri, Çırag yataklarının Azerbaycan'a ait olduğunu ve Kepez yatağının ise eşit paylaşılmasını önermiştir. Türkmenistan Hazar'ın statüsü belirlenene kadar bu yatakların kullanılmasının durdurulmasını söyleyerek mahkemeye kadar gidileceğini belirtmiştir. Bu olayın ardından Türkmenistan İran'a yakınlaştı ve İran ile görüşmeler yapmıştır.⁵¹

Azerbaycan ve Türkmenistan 1999 AGİT İstanbul zirvesinde Türkiye ve Kazakistan devletleriyle antlaşma imzalamıştır ve bu antlaşmadan sonra Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ortak hareket ettiği ve anlaşmazlıkların sonlandığını söylenebilir.⁵²

1.2.5 Hazar'ın Hukuki Statüsünde Son durum

1991 yılından günümüze kadar Hazar'ın Hukuki Statüsü konusunda 50'ye yakın görüşmeler yapıldı ve beş Hazar ülkeleri Devlet Başkanları Zirvesi toplantısı oldu. En

⁵⁰ Sinan Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü", *Turksam Orta Asya*, (2005 Şubat), (erişim 10.12.2018)

⁵¹ Ömer Faruk Akar, "Uluslararası Alanda Hazar'ın Statüsü Sorunu", (yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 2015), 19

⁵² Cavid Abdullayev, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü Ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 48/1 (1999): 281

son beşinci Hazar Ülkeleri Devlet Başkanları Zirvesi 2018 yılının 12 Ağustos’unda Kazakistan’da yapıldı.⁵³

Bu toplantıda Hazar’ın ekonomi, ulaştırma, çevre, güvenlik ve diğer konuları hakkında konuşuldu. Anlaşmaya göre, Hazar denizinin dibi ve toprak altı bölgeleri, deniz yüzeyi, balıkçılık alanı, deniz hududu ve deniz kaynaklarının kullanımı gibi esaslara göre paylaştırılacak. Hazar’ın dibi, yan yana ve karşı karşıya olan ülkeler arasında bölgelere bölünecek ve petrol ve doğalgaz boru hatların hangi ülkelerin sınırından geçecekse o ülkeler arasında anlaşmalar yapılacak, Hazar’ın yüzeyi sahilden 15 deniz mili uzaklığında ülkelerin kendi alanı ve toplam 25 deniz mili her ülkenin balıkçılık alanı olacak, diğer bölgeler ortak kullanıma açık olacak ve bu beş kıyı ülkelerin dışında yabancı askeri varlıklar bulunmayacak gibi en önemli esaslar bu beş Hazar ülkelerin Liderlerinin imzalayacağı anlaşmada belirtildi.⁵⁴

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani Hazar’ın dibinin paylaşımı konusunda ülkelerin ek anlaşmalar yapılması gerektiğini vurguladı. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Azerbaycan-Türkmenistan doğal gaz boru hattı projesinin çevre kurallarına göre yapılırsa uygulanabileceğini belirtti. Bu beşinci Hazar Ülkelerin Devlet Başkanları Zirvesi toplantısında en çok Hazar’ın dibinin paylaşılması, terörizme mücadele ve yabancı askeri güçlerin bulunmaması konusunda protokoller imzalandı.⁵⁵ Bu toplantı beş Hazar ülkelerinin uzlaştığı bir görüşme olduğunu söylenebilir.

⁵³ Beraat Gökkuş, “Hazar Denizi’nin Statüsü 20 yıllık Müzakereler Sonunda Belli Oldu”, Son güncelleme 12 Ağustos 2018, www.tr.euronews.com.

⁵⁴ Beraat Gökkuş, “Hazar Denizi’nin Statüsü 20 yıllık Müzakereler Sonunda Belli Oldu”, Son güncelleme 12 Ağustos 2018, www.tr.euronews.com.

⁵⁵ Beraat Gökkuş, “Hazar Denizi’nin Statüsü 20 yıllık Müzakereler Sonunda Belli Oldu”, Son güncelleme 12 Ağustos 2018, www.tr.euronews.com.

BÖLÜM 2: AZERBAYCAN'IN HAZAR ENERJİ POLİTİKASI

Azerbaycan'da enerji kaynaklarının bulunması tarihte çok eski zamana dayanmaktadır. Hatta milattan önceki eserlerde bahsedilmiştir. Bakü'de değişik siyah bir sıvının olduğu, tadının kötü ama yaktığında kolay yanabilen sıvının varlığı hakkında Evliya Çelebinin eserinde bahsedilip geçilmiştir.

Ünlü seyyah Marco Polo Bakü'de yağ gibi sıvının çıktığını ve bu sıvının güzel yandığından kendi eserinde bahsetmiştir. Azerbaycan bölgesinde doğal gaz sızıntılarından dolayı sönmeyen ateşlerin olduğu hakkında tarihte görüşler vardır. İlk Çağ kaynaklarında Hazar'da petrol kaynaklarının olduğundan, sonraki dönemde Bizans ve Alban tarihi gibi kaynaklarında petrol ticareti hakkında bilgiler mevcuttur. Sonraki dönemlerde Müslümanların Kafkasya'da fetihlerinde Müslüman yazarlarda Hazar'da petrol kuyularının olduğundan bahsetmiştir. Bu yazarlardan Evliya Çelebi Hazar petrol ticareti hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. 19. Yüzylında petrolün önemi ABD'de yeni keşiflerle önemini arttırmıştır. ABD'de yeni petrol ürünlerinin ortaya çıkması Avrupa ülkelerin ilgisini çekerek petrol ihtiyacının artmasına yol açtığını söyleyebiliriz. Böylelikle Hazar bölgesindeki petrol dünyaya açılmaya başlanılmıştır.⁵⁶

Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının olması eski döneme dayanmasına rağmen 19.yüzyılda Hazarda birçok petrol kuyuları keşfedildi ve ilk Bakü'ye Nobel Kardeşlerinin gelmesiyle yeni boyut kazandı. Nobel Kardeşler şirketi Azerbaycan'da binlerce petrol kuyularını açarak ilk St. Petersburg'a petrol gönderildi. İsveçli Nobel Kardeşler kısa sürede Amerikan Standard Oil şirketiyle rekabet edebilecek seviyeye gelmiştir. 19. Yüzyılda ilk boru hattı Bakü-Batum arasında yapılarak devletlerin ilgisini çekmeyi başardı. I. Dünya Savaşında motorlu araçların kullanılmasıyla petrole ihtiyaç arttı. 20.yüzyılın başlarına bakıldığında Sovyet Rusya döneminden önce Azerbaycan birçok faaliyetler yapsa da önemli gelir elde edemedi. Türklerin çekilmesinden sonra İngiltere Azerbaycan'ı yöneterek Bakü'nün enerji kaynaklarından faydalandı. İngiltere'nin çekilmesinden sonra Sovyet Rusya dönemi başlamıştır.⁵⁷

⁵⁶ Saadettin Yağmur Gömeç vd., *Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yılında ER KİŞİ EBULFEZ ELÇİBEY'E ARMAĞAN*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2018), 273

⁵⁷ Saadettin Yağmur Gömeç vd., *Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yılında ER KİŞİ EBULFEZ ELÇİBEY'E ARMAĞAN*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2018), 274-276

Azerbaycan, Sovyet Rusya döneminde 1923 yılından itibaren üretilen petrol her geçen yıl artarak Sovyet Rusya’da çıkarılan toplam petrolün %75-ini kapsamaktaydı. Azerbaycan II. Dünya Savaşında her yıl savaşa 20 milyon ton petrol göndermesiyle II. Dünya Savaşının kazanılmasında büyük rol almıştır. Azerbaycan güçlü devletlerin himayesi altında olmasıyla kültür, dil, din açısından etkisini görmüştür. Sovyet Rusya döneminde rus nüfusunun çoğalmasıyla rus dilinin halk arasında yaygınlaşmasına yol açmıştır. Azerbaycan enerji kaynaklarına zengin olmasına rağmen yeterli derecede ekonomisinin gelişmesinde etkisi olmamıştır.⁵⁸

2.1 Enerji Kaynakları ve Önemi

1980 yılında Soğuk Savaş döneminde Sovyet Rusya’da sorunların çıkmasıyla etkisini kaybetmeye başladı ve Sovyet Rusya başkanı Mihail Gorbaçov’un reformlarının başarılı olmaması Sovyet Rusya’nın dağılmasına yol açtı. 21 Aralık 1991 yılında Kazakistan’ın Almatı şehrinde Sovyet Cumhuriyetlerin toplanmasıyla Bağımsız Devletler Topluluğu’nun kurulmasına ilk adım atıldı. 30 Aralık 1991 yılında Mihail Gorbaçov’un istifa etmesiyle SSCB dağıldı. Rusya, cumhuriyetlerin bağımsız olmasından sonra da üzerindeki nüfusunu devam ettirmeye çalışsa da pek başarılı olamadı. Sovyet Cumhuriyetlerin bağımsız olması Rusya’nın ekonomisini etkilemiştir ve artık dünya arenasında bu cumhuriyetlerin üzerinde Rusya’nın yerini hangi devlet dolduracak sorusuna cevap arayışı içerisindeydi. Bu cumhuriyetler üzerindeki gücünü kaybeden Rusya artık birçok devletlerle rekabet içine girdi.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ekonomik refaha çıkmanın kolay olmadığını kısa sürede anlamıştır. Küresel ve bölgesel aktörlerin bir şekilde bu bölgede var olmak için yaptıkları hamleler enerji kaynakların piyasaya çıkmasında engellere yol açmıştır. Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazandığında ortaya çıkan çatışmalar ve bağımsızlık sonrası Karabağ sorunu enerji alanında küresel rekabetin bir sonucu olarak değerlendirilir. Azerbaycan’ın enerji kaynakları, devletin büyük sermayesi olarak görülsede, devlette çıkan sorunlar enerji kaynaklarına bağlı olduğunu söylenebilir.⁵⁹

Azerbaycan bağımsızlık sonrası ABD ve Batı devletleriyle işbirliği politikasına yönelerek, Avrupa’ya petrol ihraç etmek, komşu ülkesi olan Gürcüstan’la işbirliği

⁵⁸ Saadettin Yağmur Gömeç vd., *Azerbaycan Türk Cumhuriyeti’nin Kuruluşunun 100. Yılında ER KİŞİ EBULFEZ ELÇİBEY’E ARMAĞAN*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2018), 274-276

⁵⁹ Saadettin Yağmur Gömeç vd., *Azerbaycan Türk Cumhuriyeti’nin Kuruluşunun 100. Yılında ER KİŞİ EBULFEZ ELÇİBEY’E ARMAĞAN*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2018), 279

yaparak boru hattını kurmak, Hazar Denizi statüsü sorunu çözerek offshore kaynakların geliştirilmesi politikasını benimsemiştir. 1994 yılından itibaren ABD ve Batı devletlerinin faaliyetleri artarak bölgede üstünlüğü bulunmaktadır. ABD, Azerbaycan'da Rusya'nın etkisini azaltmak yönünde açık bir şekilde stratejisini uygulamaktadır. Batılı petrol şirketlerin muhalefetine ve ABD'deki Ermeni lobisinin baskısına rağmen, BTC boru hattına destek vermiş ve Türkmenistan'ı Trans Hazar doğal gaz boru hattıyla gaz transferi yapması konusunda yönlendirmiş, bu şekilde Rus ve İran dışında Batıya gaz transferini yapmaya çalışmıştır. ABD hem Rusya'nın gücünü azaltmak hem Avrupa'da gücünü arttırmak yönünde hareket etmiştir fakat Karabağ meselesinden dolayı Aliyev döneminde Azerbaycan hükümetiyle işbirliğini geliştirememiştir. Bundan dolayı zaman zaman Azerbaycan'ın Rusya'ya yönelmesine sebep olmuştur.⁶⁰

Azerbaycan için enerji kaynaklarının dünya piyasasına taşımaktan daha çok kaynakları taşıyacak boru hatların güvenilir bir şekilde devletlerden geçirilerek ulaştırılması ve verimli şekilde piyasaya çıkarılması olmuştur. Azerbaycan Karabağ sorunundan dolayı Batıya ihraç edilecek kaynakların Ermenistan üzerinden geçmesine karşı ve ABD İran'a karşı olmasıyla bu durumda Gürcistan ve Türkiye'nin önemini arttırmıştır.

SSCB dağılmadan önce 1980 yıllarında Batı şirketleri Azerbaycan'la ilgileniyordu ve SSCB'nin çöküşüyle Batı şirketleri için yeni fırsat oldu. 1989 yılında ilk olarak Ramaco Energy sonra BP, Pennzoil ve Amaco şirketleri Azerbaycan petrolüne ilgi göstererek görüşmeler yapıldı. Batı ülkelerin Azerbaycan'a büyük ilgi göstermesinden dolayı İngiltere diplomatik ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Azerbaycan için Avrupa ve ABD gibi devletleriyle diplomatik ilişkilerini geliştirmek bağımsızlığını kazandıktan sonra önemini arttırdı. Azerbaycan batılı şirketleriyle birçok anlaşmalar yaparak doğal kaynaklarını dünya piyasasına çıkarmak ve siyasi konumunu iyileştirmeyi hedeflemişti. 2000 yıllarında BM, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi kuruluşlara üye oldu. Azerbaycan 1992 yılında devletin ekonomik sorunlarını gidermesi ve enerji sektörünü yönetmesi için Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) kuruldu.⁶¹

⁶⁰ Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım, *Enerji Diplomasisi*, (İstanbul: BETA, 2015), 352-353

⁶¹ Elgün Oruçlu, "Azerbaycan Ekonomisinde Petrole Bağımlılık ve Alternatif İhtiyacı", (yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2015), 52

13 Eylül 1992 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti kararnamesi kapsamında Elçibay'ın Cumhurbaşkanlığı döneminde Azerbaycan'ın kaynaklarını yönetmek ve sunmak üzere Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR kuruldu. 1994 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi ile 11 petrol şirketi Bakü'de Gülistan sarayında Azeri ve Çıracak yatakları ve Güneşli yatağına ilişkin Ortak Geliştirme ve Üretim Paylaşım Anlaşması imzalandı. Asrın Anlaşması sonra 41 petrol şirketinin katılımı ile 32 anlaşma daha yapıldı. 1996 yılının 4 Haziran'ında BP, Statoil, Elf Aquitaine (TOTAL), OIEC (İran), TPAO ve SOCAR tarafından Şahdeniz gaz-kondensat yatağına ilişkin Ortak Geliştirme Anlaşması imzalandı. 1997 yılında Bakü-Novorossisk Kuzey Boru Hattı ve 1999 yılında Bakü-Supsa Boru Hattı açıldı.⁶²

2001 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Devleti Petrol Fonu (ARDNF) açılarak petrol gelirlerinin bir fonda toplanması yapılmaya başlandı ve günlük 24 bin ton civarında petrol üretiliyordu. 2005 yılında SOCAR, Azerbaycan'ın gaz dağıtım şirketi Azerigaz ve petrokimya üretimini yapan Azerikimya Devlet Şirketi'ni satın alarak petrol-gaz işleme ve petrokimya kompleksi yatırıma başladı. 2006 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı üzerinden ilk petrol Ceyhan Limanına ulaştırıldı. 2007 yılında Azerbaycan ilk petrol ihracatını yaptı ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı açılarak ilk gaz ihracı başlatıldı. 2011 yılında SOCAR, Kore Devlet Petrol Şirketi ile 5,3 milyon varillik petrol depolama projesi başlatıldı ve 2012 yılında Azerbaycan ve Türkiye arasında Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) projesi anlaşması imzalandı. SOCAR ESSO'nun satın almasıyla Avrupa'da 150 akaryakıt istasyonu hizmet veriyor. 2018 yılında SOCAR'ın 6.3 milyar dolarlık yatırımlı STAR Rafineri uluslararası törenle Eskişehir'de açıldı. 2019 yılında STAR Rafineri'nin ürettiği ilk nafta Petkim'e teslim edildi.⁶³

SOCAR şirketi kurulduğu dönemden itibaren devletin petrol, doğalgaz ve petrokimya üretimiyle dünya piyasasına kendini göstererek 13 farklı ülkelerde temsilcileri bulunmaktadır. SOCAR Türkiye devletiyle de 19.5 milyar dolarlık projeyi gerçekleştirmektedir. SOCAR Türkiye asıl adı "SOCAR TURKEY A.Ş." olan 2008 yılında kurulan en büyük petrol ve doğalgaz şirkettir. Türkiye'de doğalgaz dağıtımı, petrol ticareti ve petrokimya ürünlerinin ticareti faaliyetlerini yapmakta olup, toplam

⁶² "Azerbaycan Petrol Ve Gaz Tarihçesi", erişim 18 Mart, 2019, www.socar.com.tr.

⁶³ "Azerbaycan Petrol Ve Gaz Tarihçesi", erişim 18 Mart, 2019, www.socar.com.tr.

yatırımı 19.5 milyar dolar civarında olan SOCAR Türkiye’de en büyük dış yatırımcısı olarak tanınmaktadır.⁶⁴

2.1.1 Petrol Enerji Kaynakları

“Ateşler ülkesi” olarak tanılan Azerbaycan’da ilk petrol 7. ve 8. yüzyılında bulunduğu söylenilmektedir. 1847 yılında Azerbaycan’ın Bakü yakınlarında Bibiheybet kasabasında ilk petrol kuyusu kazıldı ve dünyada petrolde önde olan Amerika’da bile 12 yıl sonra keşfedildi. 1873 yılında Bakü’de ilk petrol rafinerini kuran Nobel Kardeşler tarafından 1878 yılında Hazar’da “Zoroaster” adlı ilk petrol tankeri hizmete sunuldu.⁶⁵

I Dünya Savaşında Azerbaycan’ın yardımıyla petrol ihtiyaçları giderilerek Azerbaycan’ın önemini gösterdi. II Dünya Savaşına kadar Azerbaycan’da petrol üretimi artmıştır fakat savaştan sonra düşüş yaşaması aynı kuyulardan yıllarca petrol üretilmesi ve yıl geçtikçe petrol ihtiyacının artması petrol üretimin azalmasına getirdi. 1950 yıllarında yeni offshore bölgesinde petrolün bulunmasıyla petrol üretimi tekrardan arttı.

Azerbaycan’da 1979 yılında Güneşli, 1985 yılında Çırak, 1988 yılında Azeri, 1989 yılında Kepez yataklarının bulunmasıyla dünyanın ilgisini çekmeyi başardı. Sovyet Rusya döneminde bu bölgede petrol üretimine geçilemedi çünkü teknolojinin eksik olması 1991 yılına kadar bekletildi. Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Batı ülkeleriyle anlaşmaya varmak için adım attı fakat Karabağ sorunu ve Rusya ve İran’ının Batı ülkesiyle anlaşmaya karşı tavırlı olması zorluklara neden oldu.⁶⁶

Azerbaycan 1991 yılından sonra ekonomikten çok siyasi meselelerden Rusya’ya bağımlı kalmak istememesinden dolayı yabancı şirketlere odaklandı. Karabağ meselesinde Rusya Ermenistan’a destek vermesiyle Azerbaycan’ın Batıya yaklaşmasına sürükledi. Elçibey döneminde Batı ülkeleriyle ilişkiler kuruldu ve birçok şirketlerle anlaşma yapıldı fakat darbe sonucu görevini bıraktı. Haydar Aliyev’in iktidara gelmesiyle değişiklikler oldu. Haydar Aliyev denge siyaseti uygulamaya

⁶⁴ “Azerbaycan Petrol Ve Gaz Tarihçesi”, erişim 18 Mart, 2019, www.socar.com.tr.

⁶⁵ Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım, *Enerji Diplomasisi*, (İstanbul: BETA, 2015), 355

⁶⁶ Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım, *Enerji Diplomasisi*, (İstanbul: BETA, 2015), 356

çalıştı. Elçibey döneminde yapılan anlaşmaları iptal ederek tekrardan Rusya'ya yöneldi. Batı şirketleri tekrardan görüşmeler yaparak anlaşmaya varıldı.⁶⁷

Azerbaycan bölgesinin %70-inde petrol ve doğal gaz kaynakları bulunmaktadır. Araştırmalara göre petrol rezervlerinin miktarı farklı gösterilmektedir. SOCAR'a göre 18 milyar varil rezervin olduğu, Azerbaycan Enerji Bakanlığının açıklamasına göre 13 milyar varil olduğu söylenmektedir. Aynı şekilde yabancı araştırmalara göre de farklı rakamlar belirtilmektedir. BP istatistiklerine göre Azerbaycan'da 7 milyar varil ve ABD'nin EİA istatistiklerine göre 4-13 milyar varil olduğu kanıtlandı. Bu verilere göre Azerbaycan dünyanın %0.7 petrolüne sahip olduğunu göstermektedir. 1997 yılında ABD'nin yaptığı araştırmaya göre Hazar denizinde toplam 176 milyar varil rezervin olduğu ve Hazar'da dünyanın %9 petrol rezervine sahip olduğu açıklandı. Bu rezervlerin kanıtlanmış olan 3.6 milyar varili ve tahmin edilen 26 milyar varili Hazar'da Azerbaycan bölgesine ait olduğu belirtildi. Azerbaycan'ın Kobustan, Şirvan ve Muğan bölgeleri petrol rezervine sahiptir. Rezervlere göre %48-i Hazar'da, %27-i Kür-Aras ovasında, %11 Abşeron yarımadasında, %6.5-i Kuba-Siyezen bölgesinde bulunmaktadır. Bu rezervler ülkenin toplam rezervinin %91-ni kapsamaktadır. Bu rezervlerin derinliklerine bakıldığında Hazar bölgesinde en büyük derinliğe sahiptir. Rezervlerin %27-si 3000 metre, %53 3000-5000 metre, %20-si 5000-7000 metre derinliğine sahiptir.⁶⁸

1991 yılında Azerbaycan'nın bağımsız olmasından sonra karada ve denizdeki yataklar üzerinde birçok anlaşmalar yapıldı. Aşağıdaki Tablo'da yapılan anlaşmaların tarihi, şirketlerin ya da devletlerin yüzdelik üzerinde payları, bu yatakların petrol rezervleri ve anlaşmaların yatırım miktarı gösterilmektedir.

⁶⁷ Elgün Oruçlu, "Azerbaycan Ekonomisinde Petrole Bağımlılık ve Alternatif İhtiyacı", (yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2015), 53

⁶⁸ Elgün Oruçlu, "Azerbaycan Ekonomisinde Petrole Bağımlılık ve Alternatif İhtiyacı", (yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2015), 54

Tablo 3. Azərbaycan Yatakları Anlaşmaları

Anlaşmalar	Yapılan Senesi	Pay Sahibi Şirketler (%)	Petrol Rezerv Miktarı (Ton)	Yatırım Miktarı (\$)
Azeri, Çirag, Güneşli Yataklar Anlaşması	20 Eylül 1994	BP(%34,14) Unocal(%10,28) SOCAR(%10) Inpex(%10) Statoil(%8,56) ExxonMobile(%8) TPAO(%6,75) DevonEnergy(%5,63) İtochu(%3,92) AmerdaHess(%2,72) McDermott(2,45)	511 milyon	8,3 milyar
Şahdeniz Yatağı Anlaşması	4 Temmuz 1996	BP(%25,5) Statoil(%25,5) SOCAR(%10) Lukoil(%10) OIEC(%10) TotalFinaElf(%10) TPAO(%9)	100 milyon	4,1 milyar
Lenkeren-Talış Yatakları Anlaşması	13 Ocak 1997	TotalFinaElf(%35) Wintershall(%30) SOCAR(%25) OIEC(%10)	100 milyon	2 milyar
Yalama D-222 Yatakları Anlaşması	13 Temmuz 1997	Lukoil(%80) SOCAR(%20)	110 milyon	4 milyar
Abşeron Yatağı Anlaşması	1 Ağustos 1997	SOCAR(%50) Cheverson(%30) TotalFinaElf(%20)	2 milyar	3,5 milyar
Oğuz Yatağı Anlaşması	1 Ağustos 1997	SOCAR (%50) Exxon Mobile(%50)	80 milyon	2 milyar
Nahçıvan Yatağı Anlaşması	1 Ağustos 1997	SOCAR(%50) ExxonMobile(%50)	110 milyon	2 milyar
Kürdaşı-Araz-Kirgan Deniz Yatakları Anlaşması	2 Haziran 1998	SOCAR(%50) Agip(%25) Mitsui(%15) TPAO(%5) Repsol(%5)	150-200 milyon	2,5 milyar
İnam Yatağı Anlaşması	21 Temmuz 1998	SOCAR(%50) BP(%25) RoyalDutchShell(%25)	300 milyon	2 milyar

Araz-Alov-Şark Yatakları Anlaşması	21 Temmuz 1998	SOCAR(%40) BP(%15) Statoil(%15) ExxonMobile(%15) TPAO(%10) AlbertaEnergy(%5)	600 milyon	10 milyar
Yanan Tava-Ateşgah-Muğan Deniz Yatakları Anlaşması	25 Aralık 1998	SOCAR(%50) Japex(%22,5) Inpex(%12,5) Teikoku(%7,5) Itochu(%7,5)	90-100 milyon	2,5 milyar
Lerik-Cenab-Savalan-Dalga Yatakları Anlaşması	27 Nisan 1999	SOCAR(%50) ExxonMobile(%30) Tahsis edilmeyen(%20)	140 milyon	3 milyar
Zafer-Meşel Yatakları Anlaşması	27 Nisan 1999	SOCAR(%50) ExxonMobile(%30) Conoco(%20)	150-280 milyon	3 milyar
Karabağ Yatağı Anlaşması	10 Kasım 1995	LukAgip(%45) Penzsoil(%30) Lukoil(%12,5) SOCAR(%7,5) Agip(%5)	120 milyon	1,7 milyar
Dan Ulduzu-Eşrefi Yatakları Anlaşması	14 aralık 1996	Amoco(%30) Unocal(%25,5) SOCAR(%20) Itochu(%20) Delta(%4,5)	120 milyon	100 milyon
Kelameddin-Mişovdağ Yatakları Anlaşması	1992	MonscriefOil(%49,3) Petoil(%35,7) SOCAR(%15)	20 milyon	140 milyon
ANŞAD Petrol Anlaşması	1993	SOCAR(%51) AtillaDoğan(%31,5) Land&GeneralBerhard (%17,5)	31 milyon	
Az Geroil Anlaşması	1995	SOCAR(%51) Grunewald(%49)	20 milyon	
Güney-Batı Kobustan Anlaşması	2 Haziran 1998	CommonWealtOil&Gas (%67,25) SOCAR(%20) SoonerInternational(%12,75)	30-45 milyon	900 milyon
Kursengi-Karabağlı Anlaşması	15 Aralık 1998	SOCAR(%50) CNPC(%30) DeltaHessJV(%20)	100-110 milyon	1 milyar

Zığ-Hövsan Yatakları Anlaşması	9 Ocak 2000	SOCAR(%50) Lukoil(%50)	20 milyon	250 milyon
Muradhanlı-Ceferli-Zerdab Yatakları Anlaşması	21 Temmuz 1998	SOCAR(%50) Ramco(%50)	100-110 milyon	1 milyar
Padar-Harami Yatakları Anlaşması	27 Nisan 1999	NationsEnergy(%80) SOCAR(%20)	80-100 milyon	140 milyon
Batı Abşeron Karadağ-Kepez-Umbaki Yatakları Anlaşması	10 Ağustos 1994	BMB(%100)	30 milyon	700 milyon
Pirsaat Yatağı Anlaşması	4 Haziran 2003	ShengLee(%50) SOCAR(%25) MiddleEast(%25)	7 milyon	250 milyon
Karaçukur Yatağı Anlaşması	18 Haziran 2003	NobelSky(ShengLee& MiddleEast %75) SOCAR(%25)		
Şirvan-Kirovdağ Yatağı Anlaşması	1997	SOCAR(%50) CaspianEnergyGrup(%50)	90-100 milyon	
Binegedi-Solutepe-Şabandağ Yatakları Anlaşması	29 Eylül 2004	AzEnOil(%75) SOCAR(%25)		

Kaynak: Elgün Oruçlu, “Azerbaycan Ekonomisinde Petrole Bağımlılık ve Alternatif İhtiyacı”, (yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2015): 75-80

Tablo’da hem denizde hem karada olan yatakların üzerinde yapılan anlaşmalar gösterilmektedir. Tablo’ya bakıldığında en önemli anlaşma AÇG anlaşması Asrın Anlaşması olarakta bilinmektedir. Bu anlaşma 1994 yılında Azerbaycan’ın yabancı şirketlerle anlaştığı ilk anlaşma olarak anlaşma sahası 432,4 kilometredir. Bakü’den 110-130 km uzaklıkta ve deniz derinliği 160-420 metredir. AÇG anlaşması 30 yıllık bir anlaşma olarak belirlenildi. Tablo’da birçok anlaşmada Batı şirketleri aktif olarak fazla pay sahibindedir. Şahdeniz yatağı anlaşmasında Karabağ sorunundan dolayı Azerbaycan İran’nın tarafsızlığını temin etmek için kendinin %10 payını İran’a

vermiştir. Bu anlaşma İranın katıldığı ABD'nin katılmadığı büyük proje olarak bilinmektedir.⁶⁹

Petrol anlaşmalarında daha önce farklı yöntemler kullanılsa da sonradan PSA şeklinde anlaşma yöntemi tercih edildi. Bu anlaşma tipinin özelliği yataklar üzerinde araştırmalar ve üretim için yapılacak yatırımların yabancı şirketler tarafından karşılanmasıdır. Bunun karşılığında harcama yapan şirkete ürün olarak ödenmektedir ve teknoloji gibi ihtiyaçları yabancı kuruluşlar tarafından giderilmektedir. PSA şeklindeki anlaşmalar teknolojiye yeteri kadar sahip olamayan ama doğal kaynakları olan ve bu kaynakları sayesinde ekonomisini güçlendirme olanağı yüksek olan devletler tarafından kullanılmaktadır. Bu anlaşmalara göre araştırma süresi 3-5 yıl verilerek, rezerv bulunduğu durumda 25 yıllık üretim yapılmasıyla anlaşma kabul edilmektedir. Rezerv bulunmadığı durumda ev sahibi devlet araştırma yapan devlete ya da şirkete ödeme yapılmamaktadır. Üretim başladığı sürede toplam gelir pay sahiplerin yüzdeliklerine göre dağıtılmaktadır.⁷⁰

Azerbaycan yatakları anlaşmalarına bakıldığında zengin petrol yatakların çoğu denizde bulunmaktadır. Karada olan yataklar 150 yıldan fazla süre kullanıldığı için tükenme olasılığı yüksek olduğu belirtilmektedir. 1993 yılında Joint Venture olarak ANŞAD Petrol anlaşması imzalanarak hem denizde hem karada projeler hızlandırıldı.⁷¹

2.1.1.1 Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı

Bakü-Novorossiysk petrol boru hattı Sovyet döneminden beri faaliyette olan boru hattıdır. Azerbaycan devleti bağımsızlığını kazandıktan sonra sadece Rusya'ya petrol taşıyan bu boru hattının yetersiz olduğunu belirtmiştir. Sovyet döneminde alternatif olarak ucuz ve hızlı gerçekleştirilecek boru hattı olarak Rusya tarafından sunulmuştur.

18 Ocak 1996 yılında Azerbaycan ve Rusya arasında petrol nakledilmesi için anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Azerbaycan'ın Rusya ile sınırda olan Şirvanovka ilçesinden petrolün aktarılması önerildi. İlk petrol nakli kuzey güzergâhı vasıtasıyla 25 Ekim 1997 yılında gerçekleştirildi. Bakü-Grozni-Novorossiysk petrol boru hattının uzunluğu 1347

⁶⁹ Elgün Oruçlu, "Azerbaycan Ekonomisinde Petrole Bağımlılık ve Alternatif İhtiyacı", (yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2015), 75-80

⁷⁰ Elgün Oruçlu, "Azerbaycan Ekonomisinde Petrole Bağımlılık ve Alternatif İhtiyacı", (yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2015), 80-81

⁷¹ Elgün Oruçlu, "Azerbaycan Ekonomisinde Petrole Bağımlılık ve Alternatif İhtiyacı", (yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2015), 81-82

kilometredir. 1999 yılının sonuna kadar toplam 1,5 milyon ton petrol ve 2005 yılında 4,1 milyon ton nakledilmiştir. 2005 yılında Azerbaycan petrolü Novorossiysk limanında İtalya, Romanya, Bulgaristan, Fransa, İspanya, Çin ve Hırvatistan'a ihraç edilmiştir. Bu petrol boru hattının günlük petrol nakletme kapasitesi 105 bin bareldir.⁷²

Azerbaycan için Bakü-Novorossiysk boru hattı yıllık 5 milyon ton civarında petrol nakletme kapasitesinin düşük olduğunu düşünerek alternatif yolları aramanın peşine düştü. Rusya bu durumu Azerbaycan'ın petrol rezervinin düşük miktarda olduğunu söylemiştir. Bu durumda Rusya 600 milyon dolarlık ek yatırımın yapılmasıyla bu hattı genişletilebileceğini savunmuştur. Rusya Azerbaycan'ın diğer devletlerle anlaşma yapmasını engellemek için sürekli alternatif seçenekleri sunmuştur. Rusya Novorossiysk'ten petrolün Türk boğazlardan geçirilmesinde aksama veya engelleme ihtimaline karşı girişimlerde bulundu. 1994 yılında Bulgaristan'ın Burgaz limanından Yunanistan'ın Alexandropolis limanına kadar uzanan 350 km'lik boru hattı çekilmesi için Bulgaristan ve Yunanistanla protokol imzalanmıştır.⁷³

2.1.1.2 Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı

Bakü-Novorossiysk boru hattından sonra 9 Ekim 1995 yılında Bakü'den Gürcüstan'a Supsa limanına varan Bakü-Supsa petrol boru hattıdır. 8 Mart 1996 yılında Tiflis'te Azerbaycan'dan Gürcüstan'a nakledilmek için anlaşma AIOC, Gürcüstan ve ADPS arasında imzalanıldı. Anlaşmaya göre Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarından çıkarılan petrolün nakledilmesine öncelik gösterildi. Çeçenistan'da çatışmanın çıkmasından dolayı Bakü-Novorossiysk boru hattı tehlikede olduğu için yeni bir alternatif olarak Bakü-Supsa hattı devreye girmiştir. Bakü-Supsa petrol boru hattı 1999 yılında inşa edilerek faaliyete geçmiştir. Bu boru hattının uzunluğu 850 km olarak 1,5 milyar dolar harcama yapılmıştır. Bakü-Supsa petrol hattının yıllık taşıma kapasitesi 5 milyon ton olarak Supsa limanından İsrail, İspanya, İtalya, Yunanistan, ABD ve İzlanda'ya gönderilmiştir.⁷⁴

Bakü-Supsa petrol boru hattının Bakü-Novorossiysk boru hattından avantajı daha ucuz fiyata nakledilmesi idi. Azeri-Çırac-Güneşli alanlarının petrolünü BP işletmektedir. Bu

⁷² Fatima Mirzayeva, "Azerbaycan Enerji Politikaları ve Türkiye ile İş Birliği", 3. (erişim 20.03.2019)

⁷³ Kenan Seyidov, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Azerbaycan ve Türkiye Ekonomilerine Muhtemel Etkileri", (yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006),50-51

⁷⁴ Pervin Paşayev, "Azerbaycan'da Petrolün Üretimi, Pazarlanması ve Kullanılması", (yüksek lisans tezi, Giresun Üniversitesi, 2015), 73

boru hattı günlük 100 bin varil ve yıllık 7 milyon varil petrol taşıma kapasitesine sahiptir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının açılmasıyla Bakü-Supsa ve Bakü-Novorossiysk petrol boru hattında taşınan petrolün azalmasına sebep olmuştur.⁷⁵

2.1.1.3 Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

Harita 3. BTC Petrol Boru Hattı

Kaynak: (www.socar.az)

Yukarıda gösterilen haritada yeşil çizgili hat Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı olarak, boru hattı Şangaçal'dan Erzurum üzerinden Ceyhan'a kadar uzanmaktadır. BTC boru hattının uzunluğu 1768 km'dir ve üretim kapasitesi günde 1 milyon varildir. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı Gürcistan ve Türkiye üzerinden petrolün uluslararası pazarına ulaştırılmasını hedeflemektedir. BTC petrol boru hattında Azeri, Çırak, Güneşli, Şahdeniz, Tengiz yatakları kullanılmaktadır. 2008 yılında Kazakistan ve Azerbaycan arasında anlaşma yapılarak Kazakistan kendi petrolünü dahil etmiştir.⁷⁶

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra yabancı şirketlerin araştırması sonucunda daha fazla doğal kaynakların bulunmasıyla BTC projesinin yapılmasına sebep olmuştur. Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa petrol boru hattı artık yeterli olmadığından ve Çeçenistan'da çatışmanın olması BTC boru hattının yapılmasına yol açtı.

⁷⁵ Pervin Paşayev, "Azerbaycan'da Petrolün Üretimi, Pazarlanması ve Kullanılması", (yüksek lisans tezi, Giresun Üniversitesi, 2015), 74

⁷⁶ Kenan Seyidov, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Azerbaycan ve Türkiye Ekonomilerine Muhtemel Etkileri", (yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006), 55

BTC projesi ilk 1992 yılında Türkiye tarafından teklif edilerek Azerbaycan tarafından kabul edilmiştir. BTC projesi Elçibey döneminde şekillenmeye başlayarak, ön anlaşma 11 Haziran 1993 yılında yapıldı ve Elçibey protokolü imzalamak için Londra'ya gideceği zaman iktidardan düşürüldü. Haydar Aliyev'in devletin başına geçmesiyle tüm anlaşmalar iptal edilerek BTC projesi de geri plana atılmıştır.⁷⁷

BTC projesi Azerbaycan'ın Ermenistan'ı devre dışı bırakması Karabağ sorunundan cezalandırmış oldu. Azerbaycan petrolün Akdeniz'e ulaştırılması konusunda ısrarlı davranması bölgede sorunun çözülmesi ve bölgede denge politikasını yürütmeye çalışmasından kaynaklıdır.

1997 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Türkiye ziyaretinde BTC boru hattını Rusya boru hattına tercih ettiğini beyan ederek BTC boru hattı ön plana çıkmıştır. 9 Eylül 1997 yılında Haydar Aliyev'in çalışma grubu oluşturan belgeyi imzalamasıyla BTC boru hattı resmi şekilde başlatılmıştır. 1998 yılında İstanbul'da geçirilen toplantıda Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan dışişleri bakanlarının katılmasıyla Hazar petrol ve doğalgazının BTC hattından dünya pazarına ulaştırılması kararı alınmıştır. 29 Ekim 1998 yılında Ankara'da Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan devlet başkanlarının bir araya gelmesiyle Amerikan Enerji Bakanlığının gözleminde BTC boru hattı için imza atılmıştır. Bu deklarasyonun en önemli özelliği siyasi desteğin verilmesi oldu. 1999 yılında Türkiye'de geçirilen AGİT zirvesinde BTC boru hattı konusunda protokol ve anlaşma yapılmıştır.⁷⁸

Azerbaycan İran, Fransa ve Rusya şirketlerine anlaşmalarda belirli derecede pay vermesi Karabağ meselesinde tarafsız kalmaları ve baskıyı azaltmayı sağlamak amaçlı yapmıştır. Rusya BTC projesinin gerçekleşmesine engel olmaya çalışmıştır çünkü bölgede Batının etkisini azaltmak, kendi çıkarlarını güçlendirmek ve bölgede söz sahibi olmayı istemektedir. Bu sebeplerden dolayı Azerbaycan bağımsızlığını kazanmasından sonra Rusya "Yakın Çevre" politikasını izlemiştir.⁷⁹

⁷⁷ Agil Mammadov, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü", (yüksek lisans tezi, Sakarya 2012), 66-67

⁷⁸ Kenan Seyidov, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Azerbaycan ve Türkiye Ekonomilerine Muhtemel Etkileri", (yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006), 57

⁷⁹ Kenan Seyidov, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Azerbaycan ve Türkiye Ekonomilerine Muhtemel Etkileri", (yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006), 64

BTC projesinde yapılan anlaşmalarda yer alan bazı Batılı şirketler zaman içerisinde izledikleri politikalarında değişiklikler göstermesi projenin gerçekleşmesine büyük sıkıntılara yol açmıştır. AIOC içindeki Batılı şirketler özellikle BP ve AMOCO şirketleri BTC'ye olumsuz strateji izlemiştir. Bu stratejiye göre en az yatırımla üretilen petrolün en fazla kar sağlayacak koşullarda satılmasını öne sürmektedir.⁸⁰

BTC projesinin gerçekleştirilme sürecinde yabancı şirketlerin bazıları yeterli petrolün olmadığını savunmaya başlamıştır. Sonra Bakü-Supsa petrol boru hattının tercih edilmesini öne sürerek BTC boru hattının yapılmasına engel olunmaya çalışıldı. Bazı yabancı şirketlerin yatırım yapmaları ve daha fazla rezervlerin bulunması bu söylemlerin bitmesine getirdi. Hatta bu dönemde ABD temsilcisinin kendisi Azerbaycan'a resmi ziyaret etmesiyle BTC projesinin hızlanması gerektiğini belirtmiştir. Bu projenin gerçekleşmesinde ABD aktif rol almıştır.

Azerbaycan'da doğal kaynakların çevreye zarar vermesi durumundan çevre sorununa yol açmıştır. 130 yıldan fazla Abşeron bölgesinde petrolün çıkarılmasıyla arazilerin kirlenmesine, petrolün denize kaymasıyla kirlenmesine yol açmıştır. BTC projesinin gerçekleştirilme sürecinde bu durumu Rusya ve İran gündeme getirmiştir. Rusya, Sovyet döneminde Azerbaycan'da yaptığı üretim ve araştırma işlemlerinde önlem almaması ve BTC projesinde çevre sorununu gündeme getirmesi inandırıcı olmadığını göstermektedir. BTC projesinde yapılan anlaşmalarda çevre koruma açısından birçok önlemlerin alındığını ve çevreye zarar verilmemesi gibi konular anlaşmada belirtilmiştir. Bu durumda söylemlerin yersiz olduğunu göstermektedir.⁸¹

BTC projesini engellemeye çalışan bazı devletler ve şirketler zaman zaman sorunlar ortaya çıkararak gündeme getirmekle karışıklık yaratmıştır. Sonradan Türk boğazların durumu tartışmalara yol açmıştır. Türk boğazlarından fazla ve düzensiz şekilde yüklerin, ham petrolün geçmesini gündeme getirilmiştir. Bu durumda Türkiye düzeltmelerin yapılacağından bahsetse de bazı devletlerin karşı çıkmasına getirmiştir.

BTC projesi döneminde bu projenin fazla maliyetli olacağını öne sürülerek Bakü-Supsa boru hattı yapılmasını istemişlerdir. Bakü-Supsa hattının uzunluğu 850 km olarak maliyeti 1,8 milyar dolar olarak BTC boru hattı ise 1730 km olarak 4 milyar dolar

⁸⁰ Kenan Seyidov, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Azerbaycan ve Türkiye Ekonomilerine Muhtemel Etkileri", (yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006), 65

⁸¹ Kenan Seyidov, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Azerbaycan ve Türkiye Ekonomilerine Muhtemel Etkileri", (yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006), 67-68

olacağı, ABD ve Türkiye'ye göre 2,4 milyar dolar olacağı söylenmiştir. Türkiye'nin kararlılığı, ABD'nin yönetiminin siyasi baskısı ve Azerbaycan'ın ısrarlılığı BTC projesinin gerçekleşmesini hızlandırmıştır.⁸²

Rusya Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden Avrupa pazarına çıkarılmasından kendi bölgesinden Avrupa'ya satmak istemesinden dolayı bu projesinin gerçekleşmesine engel olmaya çalışmıştır. Azerbaycan için Rusya'ya bağımlı kalmamak politikasını izlemeye çalışarak alternatif yollar aramıştır ve bu proje sayesinde hedefine yaklaşmasına yardım etmiştir.

Gelişmekte olan devletlerin gelişmiş devletlerin komşusu ya da yakın çevresinde olması hem siyasi hem ekonomi açısından engellere yol açabileceğini göstermektedir.

BTC projesinin inşaat işlemi 10 Eylül 2002 tarihinde başlayarak Bakü'de temel töreni 18 Eylül 2002 yılında ve Ceyhan'da töreni 26 Eylül 2002 yılında olmuştur. BTC petrol boru hattında ilk petrol girişi 17 Kasım 2005'te gerçekleştirildi. Azerbaycan'dan gönderilen petrol Ceyhan limanına 26 Mayıs 2006'da ulaşmıştır. BTC petrol boru hattı 13 Temmuz 2006 yılında resmi olarak açılmıştır. Bu projesinin maliyeti 3 milyar doları aşmıştır.⁸³

Tablo 4. BTC Boru Hattı

BAKÜ-TİFLİS-CEYHAN Petrol Boru Hattı'nın pay sahibi şirketler	
BP	% 30,1
SOCAR	% 25
Unocal	% 8,9
Statoil	% 8,71
TPAO	% 6,53
Eni	% 5
Total	% 5
ITOCHU	% 3,4

⁸² Kenan Seyidov, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Azerbaycan ve Türkiye Ekonomilerine Muhtemel Etkileri", (yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006), 67-68

⁸³ Serkan Arıkan, "Türkiye Azerbaycan Enerji Birlikteliğinde TANAP Örneği", (yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014), 57

INPEX	% 2,5
ExxonMobile	% 2,5
ONGC Limited	% 2,36

Kaynak: BP Azerbaycan 2017 sonuçları (www.bp.com 16 Şubat 2018)

BTC projesinin maliyetinin %30'unu pay sahibi şirketler %70 oranını uluslararası finans kuruluşları ve bankaları karşılayarak hayata geçirilmiştir. BTC projesinin gerçekleştirilmesi birçok engelleri aşarak uzun süre sonra yapılmıştır. Bu proje 1992 yılından beri planlanmasına rağmen 2006 yılında hizmete sunuldu.⁸⁴

2006 yılından 2017 yılına kadar BTC boru hattından toplam 2,87 milyar varil petrol dünya pazarına ulaştırılmıştır. 2017 verilerine göre BTC boru hattından ihraç edilen petrol miktarı 256 milyon varil olmuştur. BTC boru hattı üzerinden petrol ve doğal gaz ihracında Kazakistan ve Türkmenistan devletleri de katılmıştır.⁸⁵

2.1.2 Doğal Gaz Enerji Kaynakları

Azerbaycan petrol rezervine zengin olmasıyla doğal gaz rezervine de sahip bir ülkedir. Geçmişte Azerbaycan hep petrolüyle tanınmıştır ama doğal gazın bulunması sonradan olmuştur. Ülkede petrol Sovyet döneminden önce vardı fakat doğal gaz 2000'li yıllarda bulunarak işletilmeye başlanmıştır. Azerbaycan 2006 yılına kadar doğalgaz ihtiyacını SSCB döneminde kurulan boru hattıyla Rusya'dan karşılamıştır.

1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk petrolün çıkartılması ve dünya pazarına sunulması hedeflenmişti. Batı şirketlerin petrole ilgisinden dolayı doğal gaz sonradan araştırılmıştır. Şahdeniz bölgesinde araştırmaların yapılmasıyla doğal gaz rezervi bulundu ve bu Şahdeniz yatağı doğal gaz rezervinde dünyada 9. sırada yer almaktadır.⁸⁶

Batı söylemlerine göre Azerbaycan'ın enerji kaynakları AB için her geçen gün önemi artmaktadır. Azerbaycan'ın zengin gaz yatakları Şahdeniz, Dan Uldurun, Aşrafı, Karabağ, Nahçıvan, Şafak-Asiman, Ümid bulunmaktadır. Bunların arasında Şahdeniz yatağı en zengin ve burda bulunan doğal gaz rezervi sayesinde Azerbaycan gaz

⁸⁴ “BP Azerbaijan 2017 year-end results”, Son güncelleme 16 Şubat, 2018, www.bp.com/en_az/caspian/press/businessupdates/2017-year-end-results.html

⁸⁵ “BP Azerbaijan 2017 year-end results”, Son güncelleme 16 Şubat, 2018, www.bp.com/en_az/caspian/press/businessupdates/2017-year-end-results.html

⁸⁶ “Journey Of Natural Gas in Azerbaijan”, erişim 29 Mart, 2019, www.socargas.com.

ihracatçısı olarak bilinmektedir. Şahdeniz yatağı sayesinde Azerbaycan'ın iç talebini tamamen karşılamıştır. Abşeron doğal gaz rezervi Hazar'ın 100 km kıyısında bulunarak derinliği 500 metre civarındadır. Sovyet döneminde kuyuların derinliği ve teknoloji eksikliklerinden yeterli derecede araştırmalar yapılamamıştır. 2000 yıllarında batı şirketlerin yeniden araştırma yapmasıyla doğal gaz rezervi bulunarak üretilmeye başlanmıştır. Şahdeniz yatağından sonra ikinci büyük doğal gaz rezervi Ümid doğal gaz yatağı olarak bilinmektedir ve SOCAR tarafından ilk araştırma yapılan bölge olarak tanınmaktadır. Abşeron doğal gaz yatağı anlaşması 27 Şubat 2009 yılında yapılarak 30 Haziran 2009 yılında anlaşma yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmaya göre SOCAR %40, TOTAL %40 ve Gas de France Suez %20 paya sahiptir.⁸⁷

Tablo 5. Azerbaycan'ın Yıllık Doğalgaz Üretimi

Doğalgaz Üretimi (Yıllık) (milyon m³)		
	SOCAR	AZERBAIJAN
2009	6903	23681.6
2010	7178.9	26349.6
2011	7084.2	25752.9
2012	6924.6	26908.8
2013	7140.1	29456
2014	7222.8	29617
2015	6871.4	28977
2016	6266.7	29367.1
2017	6089	28597.9
2018	6525	30490

Kaynak: (www.socar.az)

Yukarıdaki tabloda 2009 yılından 2018 yılına kadar gaz üretiminin miktarı gösterildi. SOCAR verilerine göre verilmiş gaz üretim miktarına bakıldığında Azerbaycan'da gaz üretiminin yıl geçtikçe arttığı görülmektedir fakat SOCAR'ın ürettiği miktar ise düşüşün yaşandığını göstermektedir.

⁸⁷ "Journey Of Natural Gas in Azerbaijan", erişim 29 Mart, 2019, www.socargas.com.

2.1.2.1 Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı

Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı Azeri doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa pazarına ulaştırılmasını sağlayan projedir. BTE boru hattı Şahdeniz yatağından çıkartılan doğalgazı satarak 6 ve 6,6 milyar metreküp kapasitesine sahiptir. Azerbaycan doğal gazını 1000 metreküp'ü 230 dolara satarak toplam %80 bölümünü 230 dolara kalan %20'lik bölümünü anlaşma çerçevesi içerisinde 45 dolara satmaktadır.⁸⁸ BTE projesi Türkiye için önemi büyüktür çünkü Türkiye İran doğal gazına bir alternatif olarak bağımlılığını azaltmış olacaktır. İran'dan gelen doğal gazın ulaştırılması ya da anlaşmazlığın olabilmesi durumunda her an aksaklığın olabileceğinden dolayı bu BTE boru hattı Türkiye için avantajlıdır.

12 Mart 2001 yılında Aliyev'in Türkiye ziyaretinde Ankara'da Azerbaycan ve Türkiye arasında doğal gaz ihracına ilişkin anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre Azeri doğal gazının Türkiye'ye 2004 yılında 2 milyar m³, 2005 yılında 3 milyar m³, 2006 yılında 5 milyar m³, 2007 ve 2008 yıllarında 6,6 milyar m³ doğal gazın iletilmesi planlandı. 14 Mart 2002 yılında Tiflis'te anlaşmaya göre Türkiye dışından Avrupa'ya doğal gazın nakledilmesi planlandı. BTE projesinin yapımı 2004 yılında başlanması kararlaştırılarak BTC boru hattına paralel şekilde yapılması öngörüldü.⁸⁹

BTE doğal gaz boru hattının toplam uzunluğu 980 km'dir, Azerbaycan bölgesinde 442 km, Gürcistan bölgesinde 248 km, Türkiye bölgesinde 280 km uzunluğundadır. Boru hattı yılda 30 milyar m³ doğal gaz taşıma kapasitesine sahip olarak Bakü terminalinden başlayarak Türkiye'ye kadar uzanan BTC boru hattının arazisinden geçmektedir. BTE boru hattının Gürcistan kısmı 2006 yılında işletilmeye başlamış fakat Türkiye kısmı 2007 yılında Azeri doğal gazı ulaşmıştır. BTE'den Türkiye Rusya'dan daha ucuza doğal gazı satın almaktadır.⁹⁰

BTE boru hattının pay sahipleri BP (% 25,5), Statoil (%25,5), Lukoil (%10), SOCAR (%10), OIEC (%10), EIF (%10), TPAO (%9) olarak hisseler dağılmıştır.⁹¹

⁸⁸ Cihan Bulut, Osman Nuri Aras ve Elçin Süleymanov, *Azerbaycan Ekonomisinin 15 Yılı*, (Bakü: Kronoloji, 2009), 185

⁸⁹ Cihan Bulut, Osman Nuri Aras ve Elçin Süleymanov, *Azerbaycan Ekonomisinin 15 Yılı*, (Bakü: Kronoloji, 2009), 186

⁹⁰ Agil Mammadov, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü", (yüksek lisans tezi, Sakarya, 2012), 73-75

⁹¹ Agil Mammadov, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü", (yüksek lisans tezi, Sakarya, 2012), 73

BTC ve BTE borular hattının Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında yapılan anlaşmayla hayat geçirilmesi bu üç devletin arasındaki ilişkilerini güçlendirmiştir.

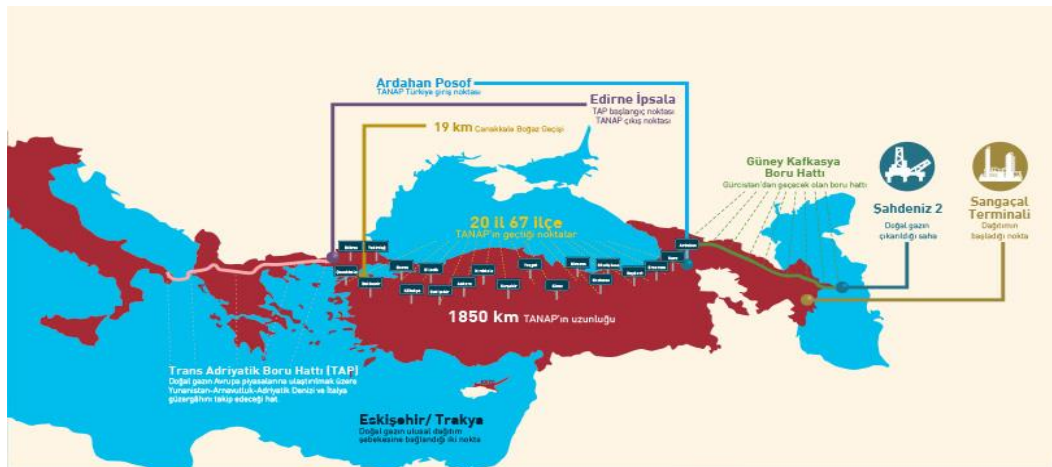
BTE'nin Azerbaycan ve Gürcistan bölgesindeki kısmının Şahdeniz bölgesinin ikinci aşama üretimine paralel olarak kapasitesinin artırılması ve TANAP projesine bağlanması planlandı. Proje 2015 yılında başlayarak 2018 yılında TANAP'a gaz verilmesi öngörüldü.

2.1.2.2 Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP)

Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı projesi Azeri doğal gazını Türkiye üzerinden Avrupa pazarına ulaştırma amacıyla yapılmaktadır. Bu proje Şahdeniz 2 gaz sahasından üretilen doğalgazını Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve Trans Adriyatik Boru Hattıyla (TAP) birleşerek güney doğal gaz koridorunu oluşturmaktadır.⁹²

Aşağıdaki haritaya bakıldığında TANAP projesi Türkiye'nin 20 il ve 67 ilçesinden geçerek hatta boru hattının Asya'dan Avrupa'ya geçişi deniz altından yapılarak toplam uzunluğu 1850 km'dir. Güney Kafkasya Boru Hattıyla Trans Adriyatik boru hattını birleştiren TANAP boru hattı Ardahan Posof noktasından başlayarak Edirne İpsala noktasına kadar devam etmektedir. Burdan Avrupa ülkelerine doğal gaz ulaştıracak olan TAP boru hattına bağlanacaktır. TAP boru hattı Edirne İpsala noktasından İtalya'ya uzanmaktadır. Şekilde Çanakkale boğazından geçen deniz altı boru hattının uzunluğu 19 km olarak gösterilmektedir.

Harita 4. TANAP Doğalgaz Boru Hattının Güzergahı

Kaynak: (<https://www.tanap.com/store/file/images/harita.jpg> , erişim 04 Nisan, 2019)

⁹² “TANAP”, erişim 4 Nisan, 2019, www.tanap.com/content/file/TANAP_WEB_201812.pdf

TANAP projesinin hukuki altyapısı 26 Haziran 2012 yılında oluşturuldu ve Hükümetlerarasıyla Ev Sahibi Hükümet anlaşması imzalandı. 26 Mayıs 2014 yılında Ev Sahibi Hükümet Anlaşması tadil edilerek yeniden imzalandı. 24 Temmuz 2014 yılında TANAP projesi'nin yerel hem de uluslararası standartlarına uygun Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirme Olumlu belgesi alındı. Anlaşma 10 Eylül 2014 yılında TBMM tarafından onaylandı. 17 Mart 2015 yılında Kars'ta Erdoğan'ın, İlham aliyevin ve Giorgi Margvelaşvili'nin katılımıyla TANAP'ın temel atma töreni gerçekleştirildi. Haziran 2018 yılında Türkiye'ye ilk gaz nakli başladı.⁹³

TANAP projesinin gerçekleştirilmesi için TANAP Doğal Gaz Anonim Şirketi kurularak SOCAR %58, BOTAŞ %30, BP %12 paya sahiptir. 2009 yılından itibaren Avrupa kullandığı enerjinin %50-sini ithal etmektedir ve bu rakam 2030 yılında %70 olacağı öngörülmektedir. TANAP projesinin yapılmasıyla Türkiye de Rusya ve İran'a gaz bağımlılığını azaltmış olacaktır. TANAP projesinin maliyeti 7 milyar dolar olarak ilk başta 16 milyar m³ doğal gazı aktarılacak, 6 milyar m³'ü Türkiye'nin kullanımına bırakılarak kalan 10 milyar m³ doğal gazı Avrupa'ya nakledilecektir. TANAP boru hattının kapasitesi 31 milyar m³'e göre yapıldı buda ilerde nakledilecek doğal gazın miktarının yükseleceğini göstermektedir⁹⁴

TANAP projesinin Türkiye kısmı bitirilerek 1 Temmuz 2019 yılında Avrupa'ya doğal gazın ulaştırılması kararlaştırıldı. 2020 yılında TAP boru hattıyla Avrupa ülkelerine ulaştırılması planlandı. TAP boru hattı Nabucco projesinin yerini almıştır ve TAP boru hattı Türkiye ile sınır noktası İspala'dan başlayarak Arnavutluk ve Adriyatik denizinden geçerek İtalya'nın güneyine ulaşarak 2020 yılında projenin tamamlanması öngörülmektedir.⁹⁵

TAP boru hattının toplam uzunluğu 878 km olarak 550 km'si kuzey Yunanistan'da, 215 km'si Arnavutluk'ta, 105 km'si Adriyatik Denizi'nin altında ve 8 km'si İtalya'da yapılmaktadır. TAP boru hattının en yüksek noktası 2100 metre olarak en derin noktası 820 metredir. TAP projesinin yapımı Yunan ve İtalyan şirketlerinden oluşan konsorsiyum tarafından üstlenildi. Proje'nin yüzdelik hisseleri BP %20, SOCAR %20,

⁹³ "TANAP", erişim 4 Nisan, 2019, www.tanap.com/content/file/TANAP_WEB_201812.pdf

⁹⁴ Fatima Mirzayeva, "Azerbaycan Enerji Politikaları ve Türkiye ile İş Birliği", 5, (erişim 20.03.2019)

⁹⁵ "TANAP", erişim 4 Nisan, 2019, www.tanap.com/content/file/TANAP_WEB_201812.pdf

%Statoil %20, Fluxys %19, Enagas %16, Axpo %5'dir. TAP projesinin %85 kısmı yapılmıştır ve 2020 yılına kadar bitirilmesi öngörülmektedir.⁹⁶

Azeri doğal gazının Avrupa ülkelerine ulaştırılmasında TANAP projesinin önemi büyüktür ve Rusya, İran doğal gazına alternatif olmaktadır. TANAP projesi günümüzde son aşamasında olarak Azeri doğal gazı 2020 yılında Avrupa pazarına çıkarılacaktır. TANAP projesi arkeolojik bölgeleri açısından önem gösterilerek boru hattını geçeceği sahalarda çevresel hassasiyetine önem verilmiştir.

⁹⁶ “Trans Adriatic Pipeline”, erişim 4 Nisan, 2019, www.tap-ag.com

BÖLÜM 3: TÜRKMENİSTAN'IN HAZAR ENERJİ POLİTİKASI

SSCB'nin çöküşü sonrası Sovyet Cumhuriyetleri yeni bir döneme girmeye başlamıştır ve Türkmenistan daha da zor dönemden geçmektedir. Türkmenistan'ın diğer Cumhuriyetlerden farklı olarak hem coğrafik konumu hem siyasi durumundan dolayı kolay olmayan bir dönem beklemekteydi. Türkmenistan enerji kaynaklarına zengin bir devlet olmasına rağmen bu enerji kaynaklarını diğer devletlere aktarmakta engellerle karşılaşmaktadır.

Orta Asya'nın coğrafik konumuna baktığımızda Yeremonko'ya göre üç kısma ayırmaktadır. Bunlar 1) yarım çöl 2) çöl bölgesi ve 3) dağlık bölgesi olarak bölünmektedir. Yarım çöl olan bölgede araştırmalar yapıldığında petrol ve doğal gaz kaynakları bulunamamıştır ve çöl olan bölgesinde araştırma yapıldığında enerji kaynaklarına zengin olduğunu söylemektedir. Örneğin Hazar'ın güneybatı bölgesinde Karakum çölünde birçok doğal gaz rezervleri bulunmuştur.⁹⁷

Türkmenistan SSCB döneminde enerji kaynaklarına zengin olduğu fakat teknoloji açısından çok gerideydi. 1956 yıllarında Türkmennebit kurumunda çalışanlar az olmasından çok türkmen mühendisleri azdı. Bu sebeple Aşkabat'ta Petrol ve Doğalgaz Üniversitesinin açılması ve türkmen mühendisleri yetiştirmek için ilk adımdı. Bu üniversitede ilk dönemlerde mühendisler Rus mühendisler tarafından eğitim almaktaydı. Bu üniversite sonra Türkmenistan'ın diğer şehri olan Balkanabat'ta bir bölümü açıldı çünkü Balkanabat petrol ve doğalgaza zengin bölgedir. Hatta Türkmenistan'da ilk petrol bu bölgede bulunarak ihraç edilmiştir. Türkmenistan'da bulunan petrol ve doğalgaz yatakları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Birinci tablo Türkmenistan'ın güney Hazar bölgesindeki yatakları gösterilmektedir.

⁹⁷ N.A. Yeremenko, *Geologiya nefti i gaza*, (Moskova: Nedra Yayınları, 1968), 33

Tablo 6. Türkmenistan'ın Güney Hazar Bölgesindeki Petrol Ve Doğalgaz Yatakları

Yatakların ismi ve açıldığı senesi	Yatakların Derinliği (metre)	Petrol (milyon ton)	Doğalgaz (milyar m³)	Sıvılaştırılmış gaz (milyon ton)	Kullanıma başladığı tarih ve kurum
Goturdepe 1956	2308	251.7	114.7	5.4	1959 yılı Türkmennebit Devlet Kurumu
Barsagelm z 1962	2487	121.2	81.6	5.0	1964 yılı Türkmennebit
Körpece 1982	2948	14.8	113.2	5.1	1986 yılı Türkmennebit
Diyarbakir 1976	3364	0.64	70.8	36.4	1999 yılı Petronas
Gumdağ 1947	1100	38.6	2.8	-	1948 yılı Türkmennebit
Jeytun 1972	2450	27.6	11.5	1.2	2002 yılı Dragon Oil
Nebitdağ 1900	385	29.6	4.7	-	2008 yılı ENİ
Burun 1967	4150	16.6	17.1	1.5	2008 yılı ENİ
Çeleken 1951	1910	24.4	8.5	-	1952 yılı Türkmennebit
Keymir 1977	2543	10.5	19.0	1.8	1982 yılı Türkmennebit
Gögerendağ 1972	2789	3.9	20.9	0.8	1982 yılı Türkmennebit
Ördekli 1975	2440	-	23.2	2.2	1982 yılı Türkmennebit
Mahtumku li 1973	4378	0.7	21.9	1.8	Petronas
Gamışlıca 1992	2743	6.1	8.7	1.0	1994 yılı Türkmennebit
Akpatlavuk 1983	3260	6.9	7.9	0.3	2002 yılı Dragon Oil
Güycük-Baydağ 1968	2500	3.1	10.6	1.5	1973 yılı Türkmennebit
Cıgalıbeğ 1972	3500	5.3	7.9	0.3	2002 yılı Dragon Oil
Övez 2002	3990	-	14.2	0.8	Petronas
Gamışlıca 1959	2510	3.1	3.7	0.2	1961 yılı Türkmennebit
Ekerem 1958	2761	5.3	4.7	0.2	1975 yılı Türkmennebit

Gızılğum 1952	2100	-	9.9	0.7	1962 yılı Türkmennebit
--------------------------	------	---	-----	-----	---------------------------

Kaynak: M.N. Knepel, *Sovremennoye Sostayaniye i Tendensi Neftegazovogo Kompleksa Turkmenistana i Drugih Sentralnoaziatskih Stran Blijnogo Zarubejya*, (Moskova,2010), 27-28

Yukarıdaki tablo'ya bakıldığında Türkmenistan'ın batı bölgesindeki ilk petrol ve doğalgaz yatakları Gumdağ ve Çeleken bölgesinde bulunmuştur. Bu bölgeler günümüzde de petrol kaynaklarına zengindir ve yabancı şirketler tarafından işletilmektedir.

2000 yılında Dragon Oil şirketi Çeleken yatağı üzerine 25 yıllık bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre Çeleken, Ceytun ve Cığalıbeğ yataklarını işletmektedir. 1970 yıllarında Güycük ve Burun yataklarında petrol çıkarılmaya başlandı. Goturdepe yatağı 50 seneden fazla işletilmekte olup yeni teknolojilerin kullanılmasıyla daha fazla petrol çıkartılmaktadır. Tablodaki yatakların kullanımına baktığımızda Türkmenistan'da İtalya'nın şirketi ENİ, BAE'ne ait olan Dragon Oil şirketi ve Malezya'ya ait olan Petronas şirketleri daha çok faaliyet göstermektedir. Türkmenistan'ın güney Hazar bölgesindeki çoğu zengin yataklar Devlet tarafından işletilmektedir.⁹⁸

Güney Hazar bölgesindeki petrol rezervlerinin %80-i 2500 metre derinliğindedir ve doğal rezervinin %75-inden fazlası 2500 metreden daha fazla derinliktedir. Türkmenistan'da enerji kaynaklarına sahip 46 yatakları keşfedilerek, onların 28-i petrol ve doğalgaz kaynaklarına, 18-i ise doğalgaz kaynaklarına sahiptir. 2007 yılında Akpatlavuk yatağında petrol fişkirarak çıkması bu bölgede daha fazla araştırma yapılmasına sebep olmuştur. Günümüzde en iri zengin petrol yatakları Goturdepe, Barsagelmez, Gumdağ, Diyarbekir ve Çeleken olarak bilinmektedir. Türkmenistan'ın güneybatı bölgesi petrolün %89-una, doğalgazın %64-üne sahiptir.⁹⁹ Türkmenistan'ın Amuderya bölgesindeki yatakları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

⁹⁸ Knepel, *Sovremennoye Sostayaniye i Tendensi Neftegazovogo Kompleksa Turkmenistana i Drugih Sentralnoaziatskih Stran Blijnogo Zarubejya*, (Moskova,2010), 27-28

⁹⁹ M.N. Knepel vd., *Sovremennoye Sostayaniye i Tendensi Neftegazovogo Kompleksa Turkmenistana i Drugih Sentralnoaziatskih Stran Blijnogo Zarubejya*, (Moskova,2010), 24,26

Tablo 7. Amuderya Petrol Ve Doğalgaz Yatakları

Yatakların ismi ve açıldığı senesi	Yatakların Derinliği (metre)	Petrol (milyon ton)	Doğalgaz (milyar m³)	Sıvılaştırılmış gaz (milyon ton)	Kullanıma başladığı tarih ve kurum
Yolöten Güney Osman 2003	3900	2.1	3300	-	2006 yılı Türkmengaz
Döwleabad-Dönmez 1973	2560	-	1421.7	13.3	1983 yılı Türkmengaz
Şatlık 1968	3219	-	474.0	6.4	1973 yılı Türkmengaz
Yaşlar 2004	3700	-	1255	-	
Nayip 1970	1960	-	164.7	4.2	1972 yılı Türkmengaz
Malay 1976	2326	-	166.3	0.2	1986 yılı Türkmengaz
Kerpiçli 1972	2897	-	153.6	8.3	1978 yılı Türkmengaz
Ocak 1965	1825	-	122.0	2.3	1966 yılı Türkmengaz
Kükürtlü 1965	1848	-	110.0	1.8	1970 yılı Türkmengaz
Gökkürbil 1991	2263	-	93.4	0.3	2009 yılı Türkmengaz
Samandep 1969	2402	-	88.6	1.8	1966 yılı Türkmengaz
Kuzey Balguyı 1975	2410	-	84.6	4.1	1976 yılı Türkmengaz
Garaşsızlık 1980	2745	-	76.9	-	2001 yılı Türkmengaz
Zagli-Derveze 1959	760	-	66.8	-	Kullanılmamaktadır
Bövrdeşik 1969	2326	-	58.5	2.2	1980 yılı Türkmengaz
Seyrap 1978	2475	-	59.4	-	1980 yılı Türkmengaz
Uçaji 1978	2520	-	53.8	-	1983 yılı Türkmengaz
Yelguyı 1983	2683	-	50.7	-	2001 yılı Türkmengaz
Bayramali 1961	2620	-	27.9	-	Kullanılmamaktadır

Kaynak: M.N. Knepel vd., *Sovremennoye Sostoyaniye i Tendensi Neftegazovogo Kompleksa Turkmenistana i Drugih Sentralnoaziatskih Stran Blijnogo Zarubejya*, (Moskova,2010), 37-38

Tabloya bakıldığında kullanılmakta olan yatlardan Ocak doğalgaz yatağı 1966 yılında ilk işletilmeye başlatıldı ve bu senede Mavi akımdan üretilen doğalgaz 1 milyar m³'ü geçmiştir. Sonra Nayip, Kerpiçli, Samandep, Sakar, Malay, Tecen, Şatlık ve diğer yatlaklar işletilmeye başlanmıştır. 1970 yılında üretilen doğalgaz miktarı 13 milyar m³'e kadar yükselerek her geçen yıl daha da artmıştır. Bu tabloda petrolden çok doğalgaz rezervine zengin olan yatlaklardır ve yatlakların %70-i SSCB döneminde keşfedilmiştir.¹⁰⁰

Türkmenistan petrol ve doğalgaz kaynaklarında dünyada ön sıralardadır ve SSCB döneminde Rusya'ya aktarmaktaydı. SSCB döneminde Türkmenistan'ın enerji sektörü Rusya'nın elinde olmasıyla Rusya'nın aldığı enerji kaynaklarından elde ettiği kazancın %1-ni Türkmenistan'a verilmesi şeklinde anlaşılmıştı. Türkmenistan'ın elde edeceği bu %1-lık kazancının tam ödenmemesi durumu bile olmuştur.

Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra devletin enerji kaynaklarını yurt dışına çıkarma sorunuyla karşılaştı. Rusya Türkmenistan'ın BDT devletinden hariç devletlere aktarılmasına karşı çıkmıştır. Bu durumda BDT devletlerin zamanla ödememesi gibi sorunların çıkabileceği belliydi çünkü bağımsızlığını yeni kazanmış BDT devlerinin ekonomik durumu çokta iyi sayılmazdı.

1991 yılında Rusya'nın Gazprom şirketi ile yapılan anlaşmaya göre türkmen doğalgazıyla Orta Asya ve Kafkaslar devletlerinin doğalgaz tüketiminin %65-ni ve Ukrayna'nın %25-ni karşılaması öngörüldü. Türkmenistan bağımsızlığını kazandığı dönemde doğalgazı yurt dışına çıkarmasında Rusya'nın hattını kullanmadan imkansız olduğunu düşünerek Gazprom şirketiyle anlaşmak zorunda kaldı. Yapılan anlaşmaya göre 1992 yılında Türkmenistan Orta Asya ve Kafkasların tüketimin %80-ni ve Ukrayna'nın %25-ni karşılamıştır. 1993 yılında Rusya'nın doğalgaz akışını daraltmasıyla 1993'den 1997 yılına kadar doğalgaz ihracında düşüş yaşanmıştır. Bu dönemde 12.4 milyar m³ miktarına kadar inerek ihracat 3.1 milyar m³ olmuştur. 1989 yılında 88,5 milyar m³ doğalgaz üretim yapan Türkmenistan için bu çok kötü durumdu.

101

¹⁰⁰ M.N. Knepel vd., *Sovremennoye Sostoyaniye i Tendensi Neftegazovogo Kompleksa Turkmenistana i Drugih Sentralnoaziatskih Stran Blijnogo Zarubejya*, (Moskova,2010), 37-38

¹⁰¹ Beşim Törayev, "Türkmenistan'nın Doğal Kaynaklarının Uluslararası Pazarlara Ulaştırma Alternatiflerinin Değerlendirilmesi", (yüksek lisans tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi, 2005), 55

Ukrayna ve Rusya'ya gönderilen doğalgazın ödenmemesi durumunda Türkmenistan doğalgaz akışını bazı dönemlerde durdurmuştur. Hatta 1995 yılında durdurularak daha sonra Ukrayna devletiyle yeniden anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre Ukrayna doğalgaz için ödenecek tutarın yarısını yiyeceklerle yapılacağı açıklandı. Sonra tekrardan doğalgaz ihraç edildi fakat yine Ukrayna borcunu ödememiştir.

1979 yılında Türkmenistan'da işsizlik %20 oranındayken 1989 yılında iki katı %40 oranına yükselmiştir. Bağımsızlığını kazandığı dönemde ise işsizlik oranı artarak binlerin üzerine çıkmıştır. 1991 yılında Bağımsızlığını elde ettiğinde elindeki kaynakları yurt dışına çıkaramaması, hem siyasi durumu etki etmiştir. Türkmenler artık ne iş bulursa onu yapmaya başladılar, çoğu halk çok zor durumdaydı, her aileye arsa dağıtılsa da bazılarına üç aileye bir arsa verilmişti. Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazandığında Saparmurat Niyazov Cumhurbaşkanlığına seçildi. Niyazov halkın durumundan farkındaydı ve köyleri de dikkate alarak her aileye arsa dağıtmayı başardı. Sonradan Rusya'yla anlaşmalar yapılarak ekonominin yükselmesine yol açtı ve işsizlik oranı hemen düşmeye başlamıştı çünkü Türkmenistan'ın enerji sektörü yurdun gelirinin yarısından fazlasını kapsamaktaydı. Türkmenistan'ın ekonomisi enerji sektörüne bağımlı durumundaydı.¹⁰²

Türkmenistan devletinin siyasi durumu karışıkta hatta demokrasiye uzak kaldı. SSCB döneminde Türkmenistan Sovyet Birliğine girdiğinde halkın özgürlüğüne, vatandaş haklarını koruma ve halk topluluğuna önemsenmesi birçok yasalar getirildi fakat uygulanması konusunda eksiklikler olmuştur. Aynı durum bağımsızlığını kazandıktan sonra da devam ettiğini söylenebilir.

Batı siyasetçileri Türkmenistan'ın siyasi yapısını araştırırken, Rus siyasetçileri ise Türkmenistan'ın arka planında Rusya'nın varlığı ve etkisini beyan etmiştir.

SSCB'den ayrıldığında demokratik kurum ve geleneklere sahip olamayan Türkmenistan kaynak lanetinin zorluklarıyla başa çıkmak için kötü pozisyondaydı. Batılıların kullandığı "kaynak laneti" literatürü otoriter kaynak bakımından devletlerde kaynak gelirlerinin demokratikleşmeyi nasıl karmaşık hale getirdiğini açıklamaya çalışır. Thomas Friedman'ın petro-politikasının ilk yasasında petrolün ve demokratik

¹⁰² Beşim Törayev, "Türkmenistan'nın Doğal Kaynaklarının Uluslararası Pazarlara Ulaştırma Alternatiflerinin Değerlendirilmesi", (yüksek lisans tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi, 2005), 55-56

özgürlüğün ilerlemesinin ters yönde ilişkili olduğundan ilham almışlardır. Batı siyasetçilerine göre enerjinin fiyatının düşmesiyle demokrasinin ilerlemesine yol açacağını söylemektedir. Enerji fiyatının düşmesiyle devletin lideri siyasal sisteme ve topluma daha açık, şeffaf, muhalif seslere karşı daha duyarlı, özel mülkiyet haklarını teşvik edebilecek yasal ve eğitimsel yapıları inşa etmeye daha fazla odaklanılacağını savunmaktadır. Yüksek enerji fiyatları demokratikleşmeyi daha karmaşık hale getireceğini söylelenmektedir. Thomas Friedman'ın yasasına göre hareket edildiğinde Türkmenistan'da tamamen sorunları ortadan kaldıramayabilir fakat bazı kuralları değiştirmekle deneyimlenmesi iyi sonuca yol açabilir.¹⁰³

3.1 Petrol Enerji Kaynakları

Türkmenistan'da petrol kaynakları doğalgazdan daha önce bulunarak 1900 yıllarında petrol üretilmeye başlanmıştır. Ülkede ilk petrol 1876 yılında Hazar'ın kıyısında Çeleken bölgesinde 37 metre derinliğinde bulunmuştur daha sonra Balkanabat ve diğer bölgelerde keşfedilmiştir. SSCB döneminde Türkmenistan ürettiği petrole SSCB ülkelerinin ihtiyaçlarının çoğunu gidermiştir. SSCB döneminde Türkmenistan petrol alanında Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan'dan sonra dördüncüdür.¹⁰⁴

Çeleken bölgesinde 1911 yılında Rus ve diğer yabancıların araştırmasıyla 220 bin ton petrol elde edilerek her geçen yıl bu miktar daha da azalmıştır. Bu araştırmacılar teknoloşinin yanlış kullanılmasıyla bu bölgede petrolün az olduğu söylenmiştir. Rus akademisyeni Gubkin petrol'ün derinde olabileceğini söylemiştir. 1959 yılında Çeleken bölgesinde araştırmacılar tekrardan derinden kazarak 1.5 milyon ton petrol elde etmesiyle 1960 yılına kadarki rekoru olmuştur.¹⁰⁵

Türkmenistan'da petrol kaynaklarının çoğu Hazar denizine yakın olan Çeleken, Nebitdağ (Balkanabat), Gumdağ, Goturdepe bölgelerinde bulunmaktadır. İlk 1909 yılında Çelekende petrol çıkarılmasından sonra 1930 yılında Nebitdağ bölgesinde, 1948'de Gumdağ bölgesinde, 1959 yılında Goturdepe bölgesinde faaliyete başlanmıştır.¹⁰⁶

¹⁰³ Indra Overland, Heidi Kjaernet ve Andrea Kendall-Taylor, *Caspian Energy Politics Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan*, (Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 2010), 87

¹⁰⁴ A.G Babayev, *Sovetskiy Soyuz Türkmenistana*, (Mysl Yayınları, 1969), 141-142

¹⁰⁵ A.G Babayev, *Sovetskiy Soyuz Türkmenistana*, (Mysl Yayınları, 1969), 142

¹⁰⁶ Beşim Töreşev, "Türkmenistan'ın Doğal Kaynaklarının Uluslararası Pazarlara Ulaştırma Alternatiflerinin Değerlendirilmesi", (yüksek lisans tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi, 2005), 37

Tablo 8. Türkmenistan’ın SSCB Dönemi Petrol Üretimi

Petrol Üretim yılı	1950	1954	1961	1966	1975	1985	1990	1991
Üretim Miktarı (ton)	2021	2862	6110	10672	15500	6.8 milyon	5.7 milyon	5.4 milyon

Kaynak: (www.bp.com)

Tabloya bakıldığında petrol üretimi 1990 yılına kadar yükselişini görmekteyiz. SSCB’nin dağılmasıyla petrol üretiminde bir düşüş yaşanmıştır çünkü Türkmenistan bağımsızlığını kazanmasıyla ürettiği petrolü ihraç etmekte zorluk yaşamıştır. Ülke yeni bir petrol boru hattının yapılmasına ihtiyacı vardı fakat maliyeti yüksek olmasından SSCB döneminde yaptığı tankerlerle ihraç etmeye devam etmiştir.

SSCB döneminde Türkmenistan’ın petrolünün az zamanda bitebileceği söylemler yayılmıştır fakat ülkenin petrol üretiminin 1/3-i ülkenin tüketimini karşıladığı için zaman sonra bir süre idare edebileceği söylenmiştir. SSCB’nin ilk yarımında Türkmenistan petrol rezerviyle Rusya ve Kazakistan’dan sonra üçüncüydü sonra Azerbaycan’dan sonra dördüncülüğünü korumaktadır.¹⁰⁷

Tablo 9. Türkmenistan’da Kanıtlanmış Petrol Rezervi

Kanıtlanmış Petrol Rezervi (bin milyon varil)	1997	2007	2016	2017
	0.546	0.6	0.6	0.6

Kaynak: (www.bp.com)

BP 2018 Enerji İstatistik verilerine göre Türkmenistan’da kanıtlanmış petrol rezervi 600 milyon varil civarındadır. Ülkede petrol kaynakları Hazar’ın kenarında yerleşmektedir. BP 2018 enerji istatistik verilerine göre Türkmenistan’ın petrol rezervi dünyanın %0.05-ni kapsamaktadır.

¹⁰⁷ “BP Statistical Review of World Energy 2018”, son güncelleme Haziran, 2018. www.bp.com

Tablo 10. Türkmenistan'ın Petrol Üretimi Ve Tüketimi

Yıllık Petrol Üretimi ve Tüketimi	Petrol Üretim (milyon ton)	Petrol Tüketim (milyon ton)
1991	5.4	5.156
1992	5.2	5.008
1993	4.382	2.852
1994	4.192	2.86
1995	4.07	2.632
1996	4.355	3.057
1997	5.368	2.987
1998	6.369	3.831
1999	7.063	4.187
2000	7.062	4.001
2001	7.905	3.804
2002	8.892	4.346
2003	9.906	4.958
2004	9.573	4.942
2005	9.352	4.977
2006	8.647	4.849
2007	10.071	5.091
2008	10.954	5.224
2009	10.679	5.022
2010	10.421	5.547
2011	10.563	5.767
2012	11.003	6.01
2013	11.272	6.179
2014	11.722	6.463
2015	12.736	6.506
2016	12.297	6.834
2017	12.448	6.984

Kaynak: (www.bp.com)

BP 2018 enerji istatistik verilerine bakıldığında ülkede 1991 yılında petrol üretimi 5 milyon ton miktarındayken 1993 yılından 1996 yılına kadar 4 milyon tona kadar inmiştir. Bu dönemde devletlerin ödemelerini geciktirmesi hatta hiç ödememesi durumunda Türkmenistan satışı durdurmuştur. 1997 yılında anlaşmalar yapılarak tekrardan petrol üretimi yükselişe geçmiştir. Türkmenistan'ın yıllık petrol tüketimine baktığımızda genelde yıllık üretim miktarının yarısını tüketmektedir.¹⁰⁸

Türkmenistan'da SSCB döneminde Hazar denizine yakın olan Krasnovodsk şehrinde petrol rafineri kuruldu ve üretilen petrolü rafine edebilecek kapasiteye sahiptir. İkinci petrol rafineri ülkenin doğusunda Çarcev şehrinde yapılarak bazı ithal edilen ürünlerin ihtiyacını gidermiş oldu.¹⁰⁹

Krasnovodsk rafinerinin kapasitesi günlük 116.500 varildir ve Çarcev rafineri ise 120.500 varildir. İki rafinerinde hem enerji kullanımı hem üretiminde verimli olmadığından ve dış amaçlı kurulan rafinerin düşük değerli ürünlere göre ayarlandığından yeniden yapılandırılmasına gidilmiştir. İki rafineri Alman ve Japonların finanse etmesiyle 1.4 milyar dolara artan üretime cevap verecek kapasiteye göre ayarlanmıştır. 1999 yılında Fransa'nın Technip şirketiyle labrikant karıştırıcı fabrikasını kurmak için anlaşmaya varılmıştır. 2001 yılında Technip ve İran şirketi NINISC tarafından 300 milyon dolarlık katalitik ünitesi yapılarak günlük 36.150 varil kapasitesinde olan ünite günlük 18.478 varil benzin, 5.120 varil dizel, 5.623 varil ısıtma yağı ve 6.929 sıvılaştırılmış petrol gazı üretebilecek kapasiteye sahiptir. Ülkenin Krasnovodsk rafineri iç piyasanın dizel ihtiyacını karşılayabilecek durumuna gelmiştir. Ülkedeki Krasnovodsk rafinerinde üretilen ürünlerin %65-i ihraç edilmektedir. İhraç edilen ürünlerin çoğu Rusya, İran ve Gürcistan devletleri tarafından deniz yoluyla alınmaktadır. Krasnovodsk'da geçen yıllarda Orta Asya'da en büyük limanı inşa edildi.¹¹⁰

2010 yılından itibaren Türkmenistan BTC boru hattıyla petrolü ihraç etmektedir. 2012 yılında ihraç edilen petrol miktarı 3.1 milyon ton, 2013 yılında 3.3 milyon ton olmuştur. Bu Dragon Oil şirketi ve SOCAR Trading şirketi arasında yapılan anlaşmaya

¹⁰⁸ "BP Statistical Review of World Energy 2018", son güncelleme Haziran, 2018. www.bp.com

¹⁰⁹ Beşim Töreayev, "Türkmenistan'ın Doğal Kaynaklarının Uluslararası Pazarlara Ulaştırma Alternatiflerinin Değerlendirilmesi", (yüksek lisans tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi, 2005), 38

¹¹⁰ Beşim Töreayev, "Türkmenistan'ın Doğal Kaynaklarının Uluslararası Pazarlara Ulaştırma Alternatiflerinin Değerlendirilmesi", (yüksek lisans tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi, 2005), 38-39

göre yapılmaktadır. Türkmen petrolü Hazar denizi üzerinden tankerlerle Bakü'ye gönderilerek Bakü'den BTC hattıyla yurt dışına ihraç edilmektedir.¹¹¹

3.2 Doğalgaz Enerji Kaynakları

Türkmenistan doğalgaz enerji kaynaklarında en zengin Orta Asya devleti olarak bağımsızlığını kazanmadan önce sadece Rusya devleti üzerinden doğalgazı ihraç etmekteydi.

SSCB döneminde Rusya'ya satılan doğalgaz en çok 1980 yılında 70 milyar m³ üretimiyle SSCB döneminin rekoru olmuştur. Türkmenistan'da ilk doğalgaz yatağı 1956 yılında Derveze yatağı keşfedilmiştir. Sonra 1966 yılında büyük doğalgaz yatağı olan Ocak yatağı üretime başlamıştır. Sonra Nayip, Kerpiçli, Sakar, Samandep, Maysk, Şatlık, Dövletabad gibi yataklar bulunarak üretime başlamıştır. 1991-2001 yılları arasında yirmiden fazla doğalgaz yatakları açılmıştır ve onların çoğusu Amuderya havzasında yer almaktadır. Türkmenistanda 2006 yıllarında Marı ilinde Güney Yolöten-Osman bölgesinde doğalgaz bulunarak, bu doğalgaz yatağı dünyada Basra Körfezindeki en büyük yataktan sonra ikinci olduğu söylenmektedir. 2011 yılında bu yatağın ismi Galkınış olarak değiştirilmiştir. Galkınış doğalgaz yatağında araştırmacıların söylemine göre 26.2 trilyon m³ doğalgazın olduğu tahmin edilmektedir. Galkınış doğalgaz yatağından üretilen doğalgaz günümüzde Çin'e ihraç edilmektedir.¹¹²

Türkmenistan doğalgaz kaynaklarıyla dünyada en ön sıralarda olmasına rağmen 1993 yılına kadar türkmen halkı kömür kullanmaktaydı. SSCB döneminde türkmen halkının durumu iyi sayılmazdı, doğalgaza zengin olmasına rağmen kömürle idare edilmiştir. Hatta 1993 yılında halkın %50-si doğalgaz kullanıyordu ve 1998 yılında köylere doğalgaz çekilmiştir. Türkmenistan ürettiği doğalgazın ¼-ni tüketmekte olarak, 27 Eylül 1992 yılında Türkmenistan'nın Cumhurbaşkanı Niyazov doğalgazı bedava

¹¹¹ Beşim Törejev, "Türkmenistan'ın Doğal Kaynaklarının Uluslararası Pazarlara Ulaştırma Alternatiflerinin Değerlendirilmesi", (yüksek lisans tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi, 2005), 39-40

¹¹² Almagül Bazarova, "Türkmen Doğalgazının Türkmenistan Ekonomisine Yansımaları", (yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2015), 80

olduğunu açıklamıştır. Günümüzde Türkmenistan’da doğalgaz fiyatı neredeyse bedava sayılmaktadır.¹¹³

Tablo 11. Türkmenistan’ın Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervi

Türkmenistan’da Toplam Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervi (trilyon m³)	1997	2007	2016	2017
	2.637	2.601	19.486	19.486

Kaynak: (www.bp.com)

BP 2018 Enerji verilerine göre Türkmenistan 19.486 trilyon m³ doğalgaz rezervine sahip olarak dünyada Rusya (34.833), İran (33.215), ve Katar’dan (24.915) sonra dördüncü sırada yer almaktadır. BP verilerine göre 2017 yılında doğalgaz rezervi 0.4 trilyon m³ yani % 0.2-i olarak yükselmiştir. Türkmenistan’ın doğalgaz rezervi dünyanın %10-nu kapsamaktadır.¹¹⁴

Tablo 12. Türkmenistan’ın Doğalgaz Üretimi Ve Tüketimi

Türkmenistan’ın doğalgaz Üretim ve Tüketim yılı	Doğalgaz Üretim (milyar m³)	Doğalgaz Tüketim (milyar m³)
1991	79.782	9.093
1992	56.879	8.829
1993	61.801	8.829
1994	31.517	9.623
1995	30.569	7.592
1996	31.076	9.446
1997	15.273	9.534
1998	11.742	9.711
1999	20.129	10.683
2000	41.493	11.918
2001	45.29	12.183
2002	47.233	12.537
2003	55.92	13.861

¹¹³ Almagül Bazarova, “Türkmen Doğalgazının Türkmenistan Ekonomisine Yansımaları”, (yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2015), 79-80

¹¹⁴ “BP Statistical Review of World Energy 2018”, son güncelleme Haziran, 2018. www.bp.com

2004	55.176	14.656
2005	59.624	16.846
2006	63.126	19.212
2007	68.426	22.241
2008	69.088	22.387
2009	38.046	20.553
2010	44.292	23.659
2011	62.275	24.623
2012	65.139	27.521
2013	65.205	23.916
2014	70.181	26.741
2015	72.761	30.762
2016	66.947	30.853
2017	62.03	28.392

Kaynak: (www.bp.com)

Tabloya bakıldığında SSCB döneminde Türkmenistan 80 milyar m³ doğalgaz üreterek günümüze kadar rekor üretimi olmuştur. 1998 yılında en düşük doğalgaz üretimi 11.7 milyar m³ olarak ülkenin tüketimi 9.7 milyar m³ olmasıyla ihraç edilen doğalgaz sadece 2.1 milyar m³ civarında olmuştur. Doğalgaz ihracatın 1.8 milyar m³-i İran'a ihraç edilmiştir. 1997-1998 yılında üretimin düşmesinde Rusya ve Ukrayna devletleriyle anlaşamamasından dolayı doğalgaz gidişatı durdurulmuştur. Tabloda tüketime baktığımızda üretimde düşüş yaşansa da tüketim hep yükselmiştir. BP enerji istatistiklerine göre 2017 yılında 62 milyar m³ doğalgaz üretilerek 2011 yılından sonra yine düştüğünü görmekteyiz.¹¹⁵

1991 yılından 1997 yılına kadar Türkmenistan'ın doğalgaz ihracatı Rusya devletine yapmıştır. 1997 yılında İran'la anlaşma yaparak Körpece-Kurtkuyu doğalgaz boru hattının yapılmasıyla doğalgazı ihraç etmektedir. 2009 yılında Türkmenistan Çin'le anlaşmaya vararak doğalgaz ihraç etmeye başlamıştır. 1998 yılında türkmen doğalgaz ihracatında düşüşün yaşanmasının en önemli sebebi eski Sovyet Cumhuriyetlerin ödeme güçlüğü içine girmesi olmuştur. Doğalgaz borçları, gaz talebindeki düşüş, Rusya'nın transit geçişe çıkardığı zorluklar ve yüksek ücretin istenmesi durumu

¹¹⁵ “BP Statistical Review of World Energy 2018”, son güncelleme Haziran, 2018. www.bp.com

doğalgaz sevkiyatının durdurulmasına getirmiştir. Türkmenistan Ukrayna'yla anlaşamaması ve eski Sovyet Cumhuriyetlerin borçlarını ödememesi ülkeye gelirin düşmesine sebep olmuştur. Bu yüzden Türkmenistan Ukrayna ve Gürcistan'a doğalgaz sevkiyatını düşürmüştür hatta 1997 yılında tamamen doğalgazı kesmiştir. 1998 yılında Ukrayna devletiyle görüşme yapılarak tekrardan doğalgaz ihracatı devam etmiştir fakat aynı sebepten 1999 yılında durdurulmuştur. 2000 yılında gaz sevkiyatı tekrardan başlatılmıştır. Türkmenistan Ukrayna'yla yaptığı anlaşmaya göre Ukrayna doğalgaza karşılık yarısını nakit yarısını yiyecek şeklinde ödemesini sağlamıştır. Ukrayna 2006 yılından itibaren sadece Rusya'dan doğalgazı yüksek ücretle satın almaktadır. Ukrayna daha ucuza satın almanın yollarını aramaktadır ve direk doğalgazı Türkmenistan'da almanın avantajlı olduğunu söylemektedir.¹¹⁶

Türkmenistan nüfusunun az olması ve endüstrileşmenin daha gerekli seviyede olmamasından dolayı ülkenin doğalgaz tüketimi düşük seviyededir. Bu sebepten dolayı ülke büyük ihracat potansiyeline sahiptir. Ülke ihracatının %85-i BDT devletlerine yapılmaktadır ve devlet enerji sektörüne bağımlı durumdadır.¹¹⁷

Türkmenistan doğalgaz ihracatından yüksek gelir etmesiyle ülkenin ekonomisi doğalgaza bağımlı durumdadır. Bu sebepten diğer sektörlerin gelişiminin düşmesine yol açmaktadır. Ülke ham maddeleri ihraç etmektedir fakat ihraç ettiği ham maddelerden üretilen ürünleride ithal etmektedir. Aslında ham maddelerden fazla çeşit ürünlerin yapılmasıyla, diğer sektörler daha fazla önem gösterilmesiyle ülkenin sadece enerji kaynaklarına bağımlı kalmasından kurtarabilir. Ülkeye baktığımızda tarımda, pamuk ürünlerinde çok fazla geliştirebilir durumdadır. Ülkenin hiç açılmadık yerastı zenginliklere sahiptir. Ülkenin diğer sektörleri geliştirmesi için de teknolojiye ve yabancı yatırımcılara ihtiyacı vardır.

3.2.1 Doğalgaz Boru Hattı

Türkmenistan ilk doğalgaz boru hattını Sovyet Rusya döneminde inşa ederek sadece Rusya'ya ihraç etmekteydi. Türkmenistan ilk doğalgaz boru hattını 1974 yılında Rusya arasına çekilerek Rusya'ya satılmaya başlamıştır. Rusya Türkmenistan'dan ucuza aldığı doğalgazı Avrupa'ya üç katına satmaktaydı.

¹¹⁶ Almagül Bazarova, "Türkmen Doğalgazının Türkmenistan Ekonomisine Yansımaları", (yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2015), 75-76

¹¹⁷ Abdurahman Işık, "Türkmenistan'da Gerçekleştirilen Reform Hareketi", *Avrasya Dosyası*, (2011): 49

1980 yıllarında Türkmenistan doğalgazın en yüksek seviyede 80 milyar m³ doğalgazı ihraç etmiştir. Rusya'ya çekilen doğalgaz boru hattı Sovyet döneminde dünyada en uzun boru hattı olmuştur.

Türkmenistan denize çıkışı olmadığından doğalgazı deniz yoluyla dünya pazarına satamamaktadır. Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonrada 1997 yılına kadar sadece Rusya'ya çekilen boru hattıyla doğalgazı ihraç etmektedir. 1997 yılında İran'la anlaşma yapılarak ikinci boru hattı inşa edilmiştir. 2006 yılında Türkmenistan Çin'le doğalgaz ticaretinin yapılmasına karar verilerek Çin'e doğalgaz boru hattı yapılmıştır. Türkmenistan' bağımsızlığının ilk döneminde Pakistan devletinin isteğiyle iki devlet arasında görüşmeler yapılarak doğalgaz ticaretine başlanmasına anlaşılmıştır.¹¹⁸

Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra 1992 yılında Türkiye devlet vekili Türkmenistan'a ziyaretinde iki devlet arasında ilişkileri genişletilmesi hakkında konuşulmuştur. Türkiye'nin teklifine göre Trans-Hazar doğalgaz boru hattının yapılmasıyla türkmen doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya satılmasını öngörmüştür. Trans-Hazar boru hattı Hazar denizinin altından geçerek Bakü üzerinden Gürcistan'dan Türkiye'ye kadar uzanacak ve Türkiye üzerinden Avrupa devletlerine aktarılacaktır. Bu projenin yapılmasına ABD, AB devletleri desteklemiştir fakat Rusya ve İran bu projeye karşı çıkmıştır.¹¹⁹

Rusya ve İran bahane olarak Hazar denizinin hukuk statüsünün belirlenmemesini öne sürmüştür. Rusya türkmen doğalgazının İran üzerinden Türkiye'ye satılmasını söylemiştir. Bu durumda İran için avantajlı olsa da İran devletine yapılan ambargo sorunu ortaya çıkmaktadır. Trans-Hazar doğalgaz boru hattı projesi hayat geçirilmemiştir. Trans-Hazar boru hattı Türkmenistan için Rusya'ya bağımlılığını azaltacak ve ekonomisini kalkındıracak proje olsa da yüksek maliyetli olmasından geri plana atılmıştır.

3.2.1.1 Orta Asya-Merkez Doğalgaz Boru Hattı

Orta Asya-Merkez doğalgaz boru hattı Türkmenistan ve Rusya arasında 1974 yılında yapılmış boru hattıdır. Bu boru hattıyla Türkmenistan doğalgazı Rusya, Ukrayna,

¹¹⁸ Almagül Bazarova, "Türkmen Doğalgazının Türkmenistan Ekonomisine Yansımaları", (yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2015), 76-78

¹¹⁹ Almagül Bazarova, "Türkmen Doğalgazının Türkmenistan Ekonomisine Yansımaları", (yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2015), 76-78

Gürcistan ve diğer BDT devletlerine ihraç etmektedir. Bu boru hattı 1967 yılında inşa edilmesine karar verilerek 1985 yılına kadar geliştirilmiştir.¹²⁰

Harita 5. Orta Asya – Merkez Doğalgaz Boru Hattı

Kaynak: (http://bintel.com.ua/uploads/images/gaz/turkgaz1_min.jpg)

Orta Asya-Merkez Doğalgaz boru hattı Türkmenistan'dan Özbekistan, Kazakistan üzerinden Rusya'ya kadar uzanmaktadır.

Bu boru hattı 10.5 milyar m³ kapasiteye sahip olarak ilk kısmı 3000 km olmasıyla dünyanın en uzun boru hattı adını almıştır. Sonra 90 milyar m³ kapasiteye kadar genişleterek Orta Asya'nın doğalgazını Avrupa pazarına çıkarmasını sağlamaktadır. 10 Nisan 2003 yılında 25 senelik Türkmenistan ve Rusya'nın Gazprom şirketiyle anlaşma yapılmıştır.¹²¹

Türkmenistan bağımsızlığının ilk döneminde Rusya ile doğalgaz ihracatında sıkıntılar yaşamıştır. Türkmenistan Rusya'nın doğalgaz ödemesinden ve ucuza satılmasından memnun olmadığını söylemiştir. Rusya doğalgaz ödemesinin yüklü miktarını mal

¹²⁰ Almagül Bazarova, "Türkmen Doğalgazının Türkmenistan Ekonomisine Yansımaları", (yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2015), 76

¹²¹ Almagül Bazarova, "Türkmen Doğalgazının Türkmenistan Ekonomisine Yansımaları", (yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2015), 76

karşılığında ödemektedir. Türkmenistan Ukrayna ve Rusya'nın borçlarının ödenmemesi durumundan birkaç kez doğalgaz akışını durdurmuştur.¹²²

Gazprom şirketi Türkmenistan'ın Amuderya'nın sağ kıyısında araştırma yapmasından sorumludur ve her 100 kilometrede 1000 m³ doğalgazın nakil edilmesi için 1.76 dolar taşıma ücreti istiyordu ve boru hattının en uzun olanını tercih ediyordu. Rusya her 1000 m³'üne 32 dolardan satın almayı ve ödemesinde %30 nakit %70 mal olmasını teklif etti. Türkmenistan ise her 1000 m³'ünü 42 dolardan alınmasını istedi. İki devletin anlaşmasına göre taşıma 1.63 dolar her 1000 m³ için ise 36 dolar olarak belirlendi.¹²³

Rusya ile doğalgaz ticaretinde sıkıntılar yaşayan Türkmenistan 1996 yılında yeni alternatif yolları aramanın peşine düştü. 1993 yılında Rusya'ya doğalgaz satışının durması Türkmenistan'ın ekonomisine bir darbe olmuştur. Ülkenin gelirinin %65-i enerji sektörüne bağlı olması enflasyonu da arttırmıştır.

Tablo 13. Orta Asya – Merkez Doğalgaz Boru Hattında Türkmenistan'ın Yıllık İhracatı

Orta Asya-Merkez Boru Hattı (milyar m ³)	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Türkmenistan	10.9	11.0	3.1	-	-	-

Kaynak: (www.gazprom.com)

2003 yılında Gazprom şirketi ve Türkmengaz devlet şirketi anlaşma yaparak 2010 yılına kadar türkmen doğalgazını en çok Gazprom'a satmıştır. Tabloya bakıldığında 2014 yılından sonra doğalgaz miktarında bir düşüş yaşanmıştır. Rusya 2016 yılından itibaren türkmen doğalgazını satın almıyacağını açıklamıştır. İki devlet arasında doğalgaz ücreti konusunda anlaşamamışlardır. 2016 yılından itibaren türkmen doğalgazının yerine Rusya Özbekistan'nın doğalgazını ithal etmiştir.¹²⁴

Bu süreç 3 yıl sürerek geçen sene Kasım ayında Gazpromun müdürü Aleksey Miller'in Türkmenistan'a ziyaretinden sonra tekrardan anlaşma yapılarak 2019 yılında doğalgaz

¹²² Almagül Bazarova, "Türkmen Doğalgazının Türkmenistan Ekonomisine Yansımaları", (yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2015), 76-77

¹²³ Şöhrat Ussanepesov, "Ekonomik Açından Türkmenistan Doğal Gaz Sektörüne Genel Bir Bakış", (yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2008), 39

¹²⁴ Şöhrat Ussanepesov, "Ekonomik Açından Türkmenistan Doğal Gaz Sektörüne Genel Bir Bakış", (yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2008), 39-40

ticaretinin başlanması kabul edildi. 15 Nisan 2019 yılında türkmen doğalgazı Orta Asya-Merkez boru hattıyla Rusya'ya doğalgaz sevkiyatı başlanmıştır.

2016 yılında Gazprom şirketinin doğalgaz satın almaması durumu Türkmenistan'ın ekonomisine etkisi büyük oldu. 2016 yılından itibaren ülke krize girmiştir ve manatın değerinin düşmesine getirmiştir. Ülkenin geliri düşerek enflasyonu yine yükselmesine sebep olmuştur. Bu Türkmenistan'ın enerji sektörüne hala bağımlı olduğunu göstermektedir.

3.2.1.2 Türkmenistan-İran Boru Hattı

İran Orta Asya enerji kaynaklarını dünya piyasalarına sunulmasında önemli köprü olabilecek duruma sahiptir. İran yerleşim açısından Güney Asya, Orta Asya, Hindistan, Türkiye, Basra Körfezi, Kafkaslar ile komşu olması büyük bir avantaja sahiptir.¹²⁵

Türkmenistan 1995 yılında Rusya ile doğalgaz ihracatının ödenmesinde sıkıntılar yaşandığı için doğalgaz satışının belirli süre durdurulmasıyla alternatif yolları aramaya başladı. 1995 yılında İran ile doğalgaz satışı için anlaşmalar yapıldı ve doğalgaz boru hattının yapılmasına karar verildi. Türkmenistan ve İran arasında iki doğalgaz boru hattı olarak ilki Körpece-kurtkuyı doğalgaz boru hattı batı Türkmenistan ile İran'ın kuzeyinde yer almaktadır. Ekim 1995 yılında İran gaz şirketiyle 25 senelik Körpece-kurtkuyı anlaşması yapılmıştır. Bu boru hattının uzunluğu 200 km olarak 190 milyon dolara maal olmuştur.¹²⁶

¹²⁵ Ertan Efeğil, Elif Hatun Kılıçbeyli ve Pınar Akçalı, *Yakın Dönem Güç Mücadeleri Işığında Orta Asya Gerçeği*, (Gündoğan yayınları, 2004), 59-60

¹²⁶ Mergen Kerimov, "Importance of Natural Gas Reserves For Turkmen Economy", (yüksek lisans tezi, ODTÜ, 2015), 21

Harita 6. Türkmenistan – İran Doğalgaz Boru Hattı

Kaynak: (https://en.wikipedia.org/wiki/Iran_Gas_Trunkline)

Haritada görüldüğü gibi Körpece-Kurtkuyı boru hattıyla İran'ın kuzeyine iletilmektedir. Aslında İran doğal kaynaklarında Rusya'dan sonra dünyada ikinci olmasına rağmen Türkmenistan'dan ithal etmektedir. Haritaya bakıldığında İran'ın doğalgaz kaynaklarının çoğu güneyinde yerleşmesi ve halkın çoğu kuzeyde yaşamasından dolayı Türkmenistan'dan alması daha az maliyetli olduğunu düşünmektedir.

29 Aralık 1997 yılında Körpece-Kurtkuyı boru hattı Türkmenistan'ın Lideri Niyazov'un ve İran Cumhurbaşkanı Muhamed Hatemi'nin törene katılmasıyla hizmete sunuldu. Bu hattın kapasitesi 15 milyar m³ olarak İran'a yıllık 8 milyar m³ doğalgaz gönderilmesi kararlaştırıldı. Anlaşma 25 senelik olarak İran'ın boru hattı inşa etmesinden doğalgazı %35'nin ücretsiz olacağı öngörüldü. 2010 yılında İran türkmen doğalgazını talebi fazla olmasıyla Dövetabad-Saraks-Hangeran doğalgaz boru hattı yapılmıştır.¹²⁷ Bu boru hattı 182 km uzunluğunda olarak kapasitesi 12 milyar m³'e kadar doğalgazı aktarabilecektir.

Bazı araştırmacılara göre İran'ın kendi doğalgazıyla kuzeyine sevkmesi daha uygun olabileceği söylenmektedir. Türkmenistan ve İran doğalgaza zengin olmasına rağmen iki devlet arasında doğalgazın satılmasından çok İran devleti transit geçitle başka

¹²⁷ Almagül Bazarova, "Türkmen Doğalgazının Türkmenistan Ekonomisine Yansımaları", (yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2015), 81

ülkelere doğalgazı satmak iki devletin daha da yararına olur. İran'ın Amerika tarafından uygulanan ambargo sorunu olmasından çoğu yapılacak projeleri geri plana atmaktadır.

3.2.1.3 Orta Asya-Çin Doğalgaz Boru Hattı

Çin yüksek nüfusa, endüstriye sahip olması ve hızlı bir şekilde gelişmekte olan bir devlettir. BP istatistiklerine göre her geçen yıl enerji talebi artmaktadır. Günümüzde dünyada en çok enerji tüketimi yapmaktadır. Çin'de 2017 verilerine göre %3 tüketimi artmıştır. Çin'de doğalgaz tüketimi 2017 yılında %15 artarak dünyada ilk sırada yer almaktadır.¹²⁸

Harita 7. Orta Asya – Çin Doğalgaz Boru Hattı

Kaynak:(<https://www.cnpc.com.cn/en/FlowofnaturalgasfromCentralAsia/FlowofnaturalgasfromCentralAsia2.shtml>)

Çin'de doğalgaz tüketiminin hızlı bir şekilde büyüdüğünü gören Türkmenistan 2006 yılında Çin'le doğalgaz boru hattı hakkında konuşmuştur. Çin'e boru hattının inşa edilmesi Türkmenistan'ı Rusya'ya bağımlılığını azaltacaktır. Çin doğalgaza ihtiyacının her geçen yıl artmasıyla doğalgaz ithalini de arttırması gerekmektedir.¹²⁹

Ağustos 2008 yılında Türkmenistan'ın Amuderya sahasındaki doğalgazı Çin'e 30 milyar m³'ü ihraç edilmesi kararlaştırıldı. 2009 yılında Samandep-Türkmenistan-Çin doğalgaz boru hattı Türkmenistan'ın Lebap eyaletinde törenle açılmıştır. Hizmete

¹²⁸ "BP Statistical Review of World Energy 2018", son güncelleme Haziran, 2018. www.bp.com

¹²⁹ "CNPC in Turkmenistan", erişim 4 Mayıs, 2019, https://www.cnpc.com.cn/en/Turkmenistan/country_index.shtml

sunulan bu boru hattı yaklaşık 7 bin km uzunluğunda olarak 185 km'si Türkmenistan, 529 km'si Özbekistan, 1300 km'si Kazakistan ve 5 bin km'si Çin sınırında yerleşmektedir.¹³⁰

Orta Asya-Çin doğalgaz boru hattı dört boru hattından oluşarak A blok, B blok, C blok ve D bloktur. A, B ve C blokları bir birine paralel olarak Gedaim şehrinden Türkmenistan'dan başlayarak Özbekistan, Kazakistan sınırından geçerek ÇinWin Uyğur bölgesinde Horgon şehri bitiş noktasıdır. D bloğu ise Türkmenistan'dan başlayarak Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan üzerinden Çin'e uzanacaktır. Bu hattın inşaatı devam etmektedir. A, B, ve C paralel olan blokların her birinin uzunluğu 1830 km'dir. A ve B blokları 2008 yılında yapılmaya başlayarak 2009 yılında doğalgazı ihraç edilmeye başlandı ve kapasitesi 5 milyar m³'tir ve B blok 2010 yılında hizmete sunularak kapasitesi 9 milyar m³'tir. A ve B blokları beraberinde Çin'e aktarılan doğalgaz miktarı 30 milyar m³'e eşleşmiştir. C bloğu 2012 yılında yapılmaya başladı, kapasitesi 25 milyar m³'e eşittir ve 2014 yılında hizmete sunuldu.¹³¹

Tablo 14. Orta Asya – Çin Doğalgaz Boru Hattıyla İhracatı

Türkmenistan Çin doğalgaz ihracatı (milyar m³)	2010	2011	2012	2013	2014	2017
	3.55	14.3	21.3	24.4	25.5	31.6

Kaynak: (www.bp.com)

2017 yılında 31.6 milyar m³ doğalgaz ihraç edilerek anlaşmaya göre hedefe ulaşılmıştır ve Çin 1000 m³ doğalgaza 80 dolar ödemektedir. BP 2018 enerji verilerine göre 2017 yılında Çin'in doğalgaz tüketimi 2016 yılına göre %15 artarak dünyada birinci en çok enerji tüketimi ülkesidir.

3.2.1.4 TAPİ Doğalgaz Boru Hattı

1991 yılında Bidas şirketinin Türkmenistan doğalgazına büyük ilgi göstermesi ve araştırma yapmaya başlamasıyla 1992 yılında Yaşlar sahasında doğalgazı bularak bunu Pakistan devletine ihraç etmek istemesiyle bu projenin yapılmasına yol açmıştır.

¹³⁰ “CNPC in Turkmenistan”, erişim 4 Mayıs, 2019, https://www.cnpc.com.cn/en/Turkmenistan/country_index.shtml

¹³¹ Mergen Kerimov, “Importance of Natural Gas Reserves For Turkmen Economy”, (yüksek lisans tezi, ODTÜ, 2015), 23

TAPİ doğalgaz boru hattı projesi 2003 yılında Pakistan'ın teklif etmesiyle görüşmeler yapıldı. TAPİ projesi aslında ilk TAP projesi olarak Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan arasında görüşmeler yapıldı. 2008 yılında Hindistan bu projeye ilgilendiğini açıklayarak bu proje TAPİ olarak değiştirildi. Hindistan'ın hızlı doğalgaz tüketiminin artması bu projeye katılmasında önemli sebeptir.¹³²

TAPİ projesine Rusya'nın Gazprom şirketinin katılması teklif edilmiştir fakat Afganistan'daki istikrarsızlığından dolayı katılmamıştır. Rusya'nın açıklamasına göre bu projenin Afganistan'daki durumdan dolayı çok riskli olduğunu bildirmiştir. TAPİ projesi ilk dönemde Afganistan'daki siyasi durumdan dolayı askıya alındı.¹³³

TAPİ projesi 2010 yılında hızlı bir şekilde yapılmaya başlandı ve 2010-2016 yıllarında tüm katılımcı şirketlerle hukuki işlemleri yapılarak anlaşma yapıldı. 2013 yılında TAPİ projesine katılımcı şirketler Türkmengas, Afgan gaz, İnter State Gas Systems Limited ve GAIL Limited olarak belirlendi. Bu boru hattının 1840 km uzunluğunda olarak yıllık 33 milyar m³ doğalgaz satışı yapılacağı açıklandı.¹³⁴ 1998 yılında konsorsiyumun en büyük ortaklarından Unocal Afganistan'daki iç savaşı neden olarak göstermesiyle projeden çekilmiştir.¹³⁵

Richard Rousseau'nin görüşüne göre TAPİ projesinin gecikmesi ülkenin ikili ve üçlü ilişkilerinden kaynaklandığını savunmaktadır. Bunun dinamiklerini değiştiren yine ABD'nin çıkarları en önemli faktör olmaktadır. Bu proje ABD tarafından desteklendiği ve Rusya, İran'a karşı bir oyunun başlangıcı olduğunu belirledi. 2008 yılında önerilen İran-Pakistan-Hindistan boru hattı ABD'nin çıkarına karşıdır ve ABD, İPİ boru hattının inşaatının İran'a karşı uluslararası ihlal edeceğini belirtti. İran Pakistan'a kendi doğalgazını satmak istemektedir ve Amerika'nın koyduğu ambargosundan dolayı bu projenin gerçekleşmesine engellemektedir. Hindistan İran'la doğalgaz fiyatında anlaşamamıştır ve ABD'yi karşısına alamamaktadır. Pakistan ABD tarafından ambargonun kullanabileceğini söyleyerek tehdit oluşturmuştur. Pakistan enerjiye ihtiyaç duymaktadır ve İP boru hattı devletin siyasi durumunu etkilemesinden

¹³² Taner Bilgin, "Türkmenistan Doğal Gazın'ın Dünya Siyasetindeki Yeri ve Önemi", (yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2007), 80-81

¹³³ Taner Bilgin, "Türkmenistan Doğal Gazın'ın Dünya Siyasetindeki Yeri ve Önemi", (yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2007), 81

¹³⁴ "TOPH Gaz Geçirijisi: Maksat Hakykata Öwrülyär", *Nebit-gaz gazetesi*, (2018): 1

¹³⁵ Taner Bilgin, "Türkmenistan Doğal Gazın'ın Dünya Siyasetindeki Yeri ve Önemi", (yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2007), 81

endişelenmektedir. Bir çok araştırmacılara göre TAPİ projesinin gerçekleştirilmesinin imkansız olduğunu ve en önemli faktör Afganistan'ın durumu olduğunu söylemektedir. TAPİ projesinin Türkmenistan sınırında olan kısmı bitmiştir ve 2018 senesinde Afganistan sınırında inşaata başlanarak 2020 yılına kadar boru hattının tamamlanması beklenmektedir. Bu boru hattıyla yıllık 33 milyar m³'e kadar doğalgazın iletileceği öngörülmektedir.¹³⁶ Afganistan'da istikrarsızlığın başladığı durumunda bu projenin gerçekleşmesi uzun sürebilir. TAPİ'nin gerçekleşmesi durumunda Pakistan ve Hindistan arasında ikili ilişkilerinin gelişmesinde etkisi olacaktır.

¹³⁶ Seher Abbas, "IP AND TAPI IN THE 'NEW GREAT GAME': CAN PAKISTAN KEEP ITS HOPES HIGH?", *Spotlight of Regional Affairs, Institute Of Regional Studies Islamabad*, XXXI/4 (2012): 24-26

SONUÇ

Hazar'ın Hukuk Statüsü sorunu SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıktı. SSCB döneminde Hazar Rusya ve İran tarafından paylaşılmaktaydı. Bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın Hazar'ın kıyıdaş devletleri olarak yeniden Hazar'ın paylaşımı sürecine gidildi.

1994 yılında Azerbaycan'da yabancı yatırımların yapılmasıyla Rusya ve İran Hazar'ın Hukuk Statüsü sorunu uluslararası sorunu haline getirmiştir.

Hazar'ın Hukuk Statüsü göl, deniz ve özel su havzası olarak değerlendirildi. Hazar'ın kıyıdaş devletlerinin çıkar farklılıklarıyla farklı görüşlere sahipti ve buda devletlerin uzlaşma sürecini uzatmıştır. Günümüze kadar Hazar'ın Hukuk Statüsü ile ilgili elliye yakın görüşmeler ve beş zirve toplantısı yapıldı.

12 Ağustos 2018 yılında Kazakistan'da düzenlenen beşinci Hazar Ülkeleri Devlet Başkanları Zirvesinde beş devletin katılımıyla bu sorun çözümlenmeye gidildi. Beş devletin anlaşmasıyla kıyıdaş devletler ilk defa hepsinin onaylamasıyla Hazar'ın Hukuk Statüsü belirlenildi.

2018 yılına kadar Hazar'ın Hukuk Statüsü bahane edilerek birçok Hazar'da yapılacak faaliyetlerin, projelerin askıya alınmasına sebep oldu. Hazar'ın Statüsünün belirlenmesi beş kıyıdaş devletlerin kendi alanlarında faaliyetlerini yapabilecek ve artık projelerin yapılmasında kolaylık sağlayacaktır.

Devletlerin Hazar'da kendi kıyısı alanlarında yeterince kaynakları zaman içinde keşfedilmesi ve Hazar'ın hukuk Statüsü sorunun olmasına rağmen beş devlette kendi çıkarlarına göre hareket etmesiyle projelerin yapılması ve devam etmesine engel olsada zamanla bu engellerin atlatılması durumu devletlerin sonunda uzlaşmasına sebep olduğunu söylenebilir.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandığı ilk dönemde ABD ve Batı devletleriyle işbirliği politikasına yöneldi. Azerbaycan 1997 yılında enerji kaynaklarıyla ilgili anlaşmaları yapmasıyla gelir elde etmeye başlamıştır. Bu anlaşmaların çoğu petrol alanında olarak devletin sanayisi enerji sektörüne bağlı olarak gelişmektedir.

Ülkenin ekonomisinin temeli olan enerji kaynakları birçok sorunu beraberinde getirdi. Devletin bağımsızlık döneminde çatışmaların çıkması ve topraklarının bir kısmının Ermeniler tarafından işgal edilmesi sahip olduğu zenginliklerin etkisi olduğunu söylenebilir.

Azerbaycan'da güçlü devletlerin bir şekilde bu bölgede var olmak için yaptığı hamleler ülkenin enerji kaynaklarının dünya pazarına çıkmasında engellere yol açmıştır. Azerbaycan için enerji kaynaklarını dünya piyasasına çıkarmakta enerji kaynaklarını taşıyacak boru hatlarının güvenilirli şekilde ulaştırılmasına önem göstermeye çalışmaktadır.

Ülkenin Ermenistan ile sorunundan dolayı Ermenistan'ı projelerde pay vermeyerek uzak tutmaya çalışmıştır. Bu durumda ülke enerji kaynaklarını dünya pazarına çıkarmasında Gürcistan ve Türkiye'nin önemini arttırdı. Ülkede yapılan projeler Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaşarak Avrupa pazarına enerji kaynakları ihraç edilmektedir.

Azerbaycan'da yapılan projelerin hayata geçirilmesinde yavaş ve hızlandırılması sürecinde dış aktörlerin etkisinin olduğu açıktır. Örneğin BTC projesi 1992 yılında ilk planlanmış olsa da 2006 yılında hizmete sunuldu. BTC projesinin yapılmasında Rusya'nın engellemeye çalışmasının en önemli sebeplerinden biri Rusya'nın bu bölgede batı etkisini azaltmaya çalışmak istemesidir. Yabancı şirketlerin bazıları zaman zaman izledikleri politikalarının değişmesi ve çevre sorununun çıkmasıyla projenin gerçekleşmesi uzun sürmüştür.

Azerbaycan'ın gelirinin enerji kaynaklara bağımlı olması diğer sektörlerin gelişmesine engeldir. Ülke enerji sektörüne bağımlılığını azaltması için diğer sektörlerin gelişimi için faaliyetleri yapması gerekmektedir.

Türkmenistan bağımsızlığını kazandığında hem ekonomik hem siyasi zorluklarla karşılaştı. Ülkenin gelirinin aniden düşmesiyle hızlı bir şekilde enflasyon oranı yükselmiştir. Hatta enflasyon oranı üç rakamlı sayılarda olarak halkın durumu zorlaştı. Bağımsızlığının ilk döneminde Rusya'nın kendi tarafından doğalgazı satın almasını durdurması ülkeyi krize sokmuştur. Türkmenistan Rusya'ya bağımlılığını azaltmak için bu dönemde alternatif yolları aramanın peşine düştü.

Türkmenistan’da doğalgaz kaynaklarıyla dünyada dördüncü olmasına rağmen ülkede kömür kullanılmaktaydı. 1992 yılında Türkmenistan Lideri doğalgazı halka bedavadan sunarak bölgede %50 oranında doğalgaz kullanılmaya başlandı. 1998 yılına kadar köylerde doğalgazın çekilmesiyle ülkenin neredeyse her yerde doğalgaz kullanılmaktaydı.

Türkmenistan Rusya’yla sorun yaşadığı dönemde İran’la anlaşmaya yaparak 1997 yılında doğalgaz boru hattının yapılmasıyla İran’a doğalgaz ihraç edildi. 2006 yılında ise ülke Çin’le anlaşma yaparak en büyük boru hattı yapıldı. Türkmenistan’nın diğer devletlerle yaptığı anlaşmalarla ülkenin geliri arttı fakat Türkmenistan’nın ekonomisi enerji kaynaklarına bağımlı olması ileride birçok sorunlarla karşılaşabilmektedir.

2016 yılında Rusya doğalgaz’ı artık Türkmenistan’dan satın almıyacağını açıklamasıyla ülkede 2016 yılından itibaren krize girmiştir. Bu devletin enerji kaynaklarına bağımlılığı olduğunu göstermektedir. Günümüzde Türkmenistan bu krizi atlatabamamaktadır. Bu krizin sebepleri sadece doğalgazla kaynaklanmamaktadır. Ülkenin siyasi yapısından değişikliklerin yapılması ve enerji sektörü dışında diğer sektörleri geliştirmesi durumunda ülke bu krizi atlatabilir. Ülkede pamuk ve diğer maden kaynaklarına zengindir fakat geliştirilmediğinden dolayı çok gelir elde edememektedir. Ülkede keşfedilmemiş bölgelerin olması birçok alanın gelişmesini engellemektedir.

Azerbaycan hem Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra farklı farklı zorluklardan geçmiştir. İki devleti karşılaştırdığında Azerbaycan’da SSCB döneminde yabancı şirketlerle anlaşması vardı ve bu bağımsızlığını kazandıktan sonra petrolü dünya pazarına çıkarmakta Türkmenistan gibi zorlanmadı. Bu durumda Azerbaycan Rusya’ya bağımlılığını azaltmış oldu. Türkmenistan birçok projelerin gerçekleşmesini istese de fazla maaliyetli olmasından geri planda durdu. Bu durumda Türkmenistan petrolünü Azerbaycan’da yapılan BTC hattına dahil ederek ihraç etmektedir. Azerbaycan coğrafik konumu açısından Türkmenistan’dan daha avantajlıdır. İki devlet karşılıklı bağımlılık çerçevesinde enerji alanında anlaşmalar imzalayarak bağımsızlığını güvence altına almaya çalışmaktadır ve enerji kaynaklarına bağımlı olmasıyla devletler fazla gelişmemektedir.

KAYNAKÇA

kitaplar

Babayev, A.G. *Sovetskiy Soyuz Türkmenistana*. Mysl Yayınları, 1969.

Birsel, Hakan. *Eski Dünyanın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

Bulut, Cihan, Osman Nuri Aras ve Elçin Süleymanov. *Azerbaycan Ekonomisinin 15 Yılı*. Bakü: Kronoloji, 2009.

Çomak, Hasret, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. *Enerji Diplomasisi*. İstanbul: BETA, 2015.

Efegil, Ertan, Elif Hatun Kılıçbeyli ve Pınar Akçalı. *Yakın Dönem Güç Mücadeleri Işığında Orta Asya Gerçeği*. Gündoğan Yayınları, 2004.

Gömeç, Saadettin Yağmur, Tülay Yürekli, Müslüme Melis Çelikleş ve Veysel Gökberk Manga. *Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yılında ER KİŞİ EBULFEZ ELÇİBEY'E ARMAĞAN*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2018.

İyikan, Necati. *Orta Asya – Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler*. Hiperlink, 2012.

Knepel, M.N. vd., *Sovremennoye Sostoyaniye i Tendensi Neftgazovogo Kompleksa Türkmenistana i Drugih Sentralnoaziatskih Stran Blijnogo Zarubejya*. Moskova, 2010.

Overland, Indra, Heidi Kjaernet ve Andrea Kendall. *Caspian Energy Politics Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan*. Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 2010.

Üşümezsoy, Şener ve Şamil Şen. *Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2003.

makaleler

Abdullayev, Cavid. “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar’ın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 48/1 (1999): 255-290.

Abilov, Shamkhal. “Hazar’ın Hukuki Statüsü”. *Hazar Raporu*, (2013): 47-67.

Amirbek, Aidarbek. “Soğuk Savaş Sonrası Hazar’ın Statüsü ve Sınırlandırma Sorunu: Kıyıdaş Devletlerin Yaklaşımları Açısından Analizi”. *Karadeniz Araştırmalar Dergisi*, 12/46.

Avcı, Erkan. “Hazar’ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuyu Yaklaşımları”, *USBEDUluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü*, (2014): 1-23.

Çolakoğlu, Selçuk. “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi SBF Dergisi*, (1998): 107-120.

Işık, Abdurahman. “Türkmenistan’da Gerçekleştirilen Reform Hareketi”. *Avrasya Dosyası*, (2011): 39-57.

Kocaman, Muhammed Emin. “Hazar Havzasının Hukuk Statüsü”. *Eğre Stratejik Araştırmalar Dergisi*. IX/1 (2018): 99-114.

Mirzayeva, Fatima. “Azerbaycan enerji Politikaları ve Türkiye İle İş Birliği”. 3. (erişim 20.03.2019).

Oğan, Sinan. “Küresel Oyun ve Hazar’ın Statüsü”. *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM)*:8-29.

Oğan, Sinan. “Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü”. *Türksam Orta Asya*, (2005 Şubat), (erişim 10.12.2018).

Seher Abbas, “IP AND TAPI IN THE ‘NEW GREAT GAME’: CAN PAKISTAN KEEP ITS HOPES HIGH?”, *Spotlight of Regional Affairs, Institute Of Regional Studies Islamabad*, XXXI/4 (2012): 1-38.

Terzioğlu, Süleyman Sırrı. “Hazar’ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”. *OAKA III/5* (2008): 26-47.

Uslu, Kamil. “Hazar Bölgesi Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu”. *Marmara Üniv. İ.İ.B.F Dergisi XXI/1* (2006): 99-130.

Ünal, Ömer Faruk. “Azerbaycan ve Türkmenistan Arasında ‘Kepez’ Problemi”. *Kafkaz Üniversite Dergisi*, I/2 (1998): 43-53.

tezler

Akar, Ömer Faruk. “Uluslararası Alanda Hazar’ın Statüsü Sorunu”. Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, 2015.

Arıkan, Serkan. “Türkiye Azerbaycan Enerji Birlikteliğinde TANAP Örneği”. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2014.

Bazarova, Almagül. “Türkmen Doğalgazının Türkmenistan Ekonomisine Yansımaları”. Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2015.

Bilgin, Taner. “Türkmenistan Doğal Gazının Dünya Siyasetindeki Yeri ve Önemi”. Yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2007.

Ciddi, Onur. “Hazar’ın Hukuki Statüsünün Belirlenmesi Sorunu”. Yüksek lisans tezi, Yakın Doğu Üniversitesi, 2017.

Koçgündüz, Leyla Melike. “Hazar Bölgesi Enerji Politikaları”. Yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2009.

Mammadov, Agil. “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasında Enerji Faktörü”. Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2012.

Oruçlu, Elgün. “Azerbaycan Ekonomisinde Petrole Bağımlılık ve Alternatif İhtiyacı”. Yüksek lisans tezi. Kocaeli Üniversitesi, 2015.

Paşayev, Pervin. “Azerbaycan’da Petrolün Üretimi, Pazarlanması ve Kullanılması”. Yüksek lisans tezi, Giresun Üniversitesi, 2015.

Rasullu, Nurida. “Hazar’ın Hukuki Statüsü – Tartışmalı Yataklar Sorunu”. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2014.

Seyidov, Kenan. “Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Azerbaycan ve Türkiye Ekonomilerine Muhtemel Etkileri”. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006.

Törayev, Beşim. “Türkmenistan’ın Doğal Kaynaklarının Uluslararası Pazarlara Ulaştırma Alternatiflerinin Değerlendirilmesi”. Yüksek lisans tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Üniversitesi, 2005.

Ussanepesov, Şöhrat. “Ekonomik Açıdan Türkmenistan Doğal Gaz Sektörüne Genel Bir Bakış”. Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2008.

web sayfası

“Aksionernoye Obşestvo CNPC - Aktobemunaygaz”. Erişim 25 Kasım, 2018. www.cnpc-amg.kz .

“Azerbaycan Petrol ve Gaz Tarihçesi”. Erişim 18 Mart, 2018. www.socar.com.tr

“BP Azerbaijan 2017 year-end results”. Son güncelleme 16 Şubat, 2018. www.bp.com/en_az/caspian/press/businessupdates/2017-year-end-results.html .

“CNPC in Turkmenistan”. Erişim 4 Mayıs, 2019. https://www.cnpc.com.cn/en/Turkmenistan/country_index.shtml .

“Journey Of Natural Gas in Azerbaijan”. Erişim 29 Mart, 2019. www.socargas.com .

“Karachaganak Petroleum Operating B.V. (KPO)”. Erişim 21 Kasım, 2018. www.kpo.kz .

“Kazakhstan”. Erişim 26 Kasım, 2018. www.eni.com .

“MangistanMunayGas”. Erişim 22 Kasım, 2018. www.mmkg.kz .

“Overwiev of Oil and Natural Gas in the Caspian Sea Region”. Son güncelleme 26 Ağustos, 2013. www.eia.gov .

“Petro Kazakhstan Company History”. Erişim 26 Kasım, 2018. www.petrokazakhstan.kz .

“TANAP”. Erişim 4 Nisan, 2019. www.tanap.com/content/file/TANAP_WEB_201812.pdf

“TengizChevroil İlk Yarıda 13 Milyon Ton Petrol Üretti”. Son güncelleme 26 Temmuz, 2014. www.dünya.com .

“Trans Adriatic Pipeline”. Erişim 4 Nisan, 2019. www.tap-ag.com .

Gökkuş, Beraat. “Hazar Denizinin Statüsü 20 Yıllık Müzakereler Sonunda Belli Oldu”. Son güncelleme 12 Ağustos, 2018. www.tr.euronews.com .

ÖZGEÇMİŞ

Leyla Taganova, 15 Ocak 1993 yılında Türkmenistan devletinin Balkanabat şehrinde doğuldu. Okulunu özel kız lisesinde okudu ve 2010 yılında Amerika'ya bir senelik lise okumaya gitti. 2011 yılında Türkmenistan'da özel üniversite kazanarak Uluslararası ilişkiler bölümünü okudu. 2015 yılında üniversiteden mezun olarak yüksek lisans eğitimini Sakarya Üniversitesinde almaya başladı.

